

TARTALOM

Kedves Olvasóink!.....	2
Vándor Anna: G. Sz. Rajsevre emlékezőnk.....	3
Mayer Rita: Megemlékezés Gennagyij Rajsev hanti festőművészről – szeretettel.....	4
Nagy Katalin: ...ott járkál az örök nyugalom ösvényein.....	9
Janurik Tamás: In memoriam Paul Kokla.....	16
Gugán Katalin: Csepregi Márta 70 éves.....	18
Pusztay János: Emberfáklya az anyanyelvért.....	22
Adamikné Jászó Anna: Finnugor nyelvrokonság – őstörténet.....	25
Janurik Tamás: Az etruszk nyelv.....	29
Zaicz Gábor: Monumentális munka, a 21. századi finnugor nyelvtudomány egyik alapműve.....	34
Csúcs Sándor: Krónika.....	39

A címlapon G. Rajsev rajza a Nagy Katalinnak küldött albumból

Finnugor Világ

A Reguly Társaság Értesítője

Szerkeszti: Csúcs Sándor (felelős szerkesztő), Molnár Zoltán

Szerkesztőség: Reguly Társaság: 2083 Solymár, Hóvirág u. 47.

Villanyposta: Csucs@btk.ppke.hu

Kiadja a Reguly Társaság a Finnugor Világkongresszus Magyar Nemzeti Szervezete közreműködésével

A társaság tagjai a lapot tagdíjuk fejében kapják. Tagdíj: dolgozóknak 2000 Ft, nyugdíjasoknak, diákoknak: 1000 Ft. Bankszámlaszámunk: 11101404–19664314–36000001.

© Waldberg Bt. Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, az adatfeldolgozó rendszerekbe való bevétel, nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes részeket illetően is.

HU ISSN 1416-776X * Printed in Hungary

Finnugor Világ

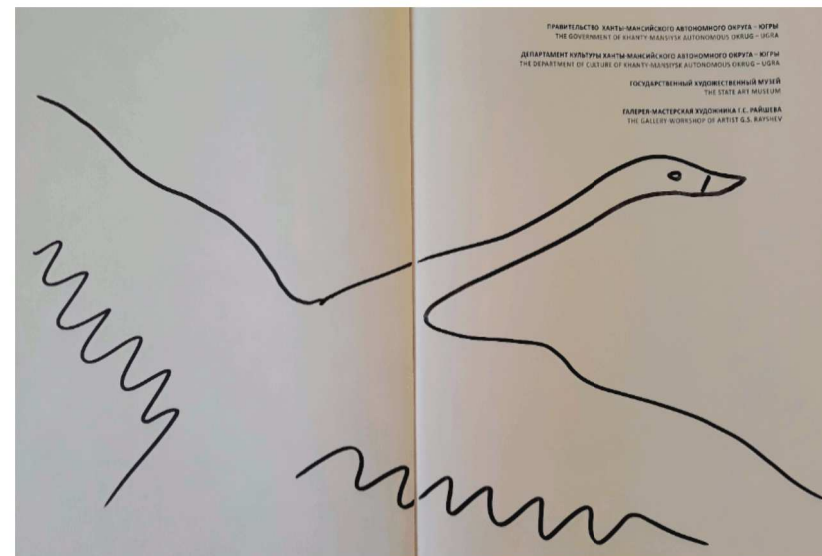


A Reguly Társaság Értesítője



XXV. évfolyam, 4. szám

2020. december



Kedves Olvasóink!

Mostani számunkat a nemrég elhunyt G. Rajsev hanti festőművészről szóló megemlékezésekkel kezdjük. Neve és munkássága nálunk is jól ismert, ezért érthető, hogy három tagtársunk is írt róla. A személyes emlékeket is tartalmazó írások jól kiegészítik egymást, és többféle nézőpontból mutatják be a művészt. Ez indokolja közlésüket.

Az idén tavasszal elhunyt kedves észt kollégánkra, sokunk jó barátjára, Paul Koklára Janurik Tamás emlékezik.

Csepregi Márta a kezdetektől fogva aktívan részt vett Társaságunk vezetésében. Mindig számíthatunk kedves és megértő egyéniségére, támogatására. Ezért is szívesen csatlakozunk Gugán Katalin méltató szavaihoz. Kedves Márta! Hálás köszönet az eddigiekért és jó egészséget, további eredményes éveket kívánunk Neked a Reguly Társaság és a Finnugor Világ nevében.

Pusztay János egy tavalyi tragikus esemény, Albert Razin udmurt tudós halála kapcsán kritikus szellemben ír az anyanyelvi oktatás helyzetéről az oroszországi finnugor népek körében. A Jászó Anna pedig a Magyar Nemzetnek címzett vitacikkben foglalkozik az állítólag a Habsburgok által terjesztett finnugor nyelvrokonság kérdésével, illetve a nyelvrokonság és a faji rokonság összekeverésével.

Janurik Tamás szerkesztőségünk felkérésére írta *Az etruszk nyelv* c. cikket. Az etruszk–magyar nyelvrokonság gondolata az utóbbi két évtizedben merült fel újra. Úgy gondoltuk, hasznos lesz megismertetni olvasóinkat a valóságos helyzettel, vagyis azzal, hogy mit tudunk és mit nem tudunk az etruszk nyelvről.

A *Krónika* c. írásban nem esik szó a Finnugor Népek Világkongresszusáról. Ezt idén kellett volna megrendezni Észtországban, de a járvány miatt jövőre halasztották. Jelenleg azt tudjuk, hogy a koordinátorok havonta tárgyalnak egymással az interneten, de még nem született döntés a kongresszus jövő évi megrendezéséről.

A járványügyi helyzet Társaságunk működését is befolyásolta, közgyűlésünket nem tudtuk megtartani és a Rokon Népek Napjáról sem tudunk megemlékezni. Szerencsére lapunk megjelenését a megszokott időpontokban eddig biztosítani tudtuk, de nagyon hiányoznak már a kollégákkal való személyes találkozások. Nagyon várjuk a járvány végét és arra kérjük olvasóinkat, hogy addig is vigyázzanak magukra!

Csúcs Sándor

*

G. Sz. Rajsevre emlékezünk

2020. november 9-én eltávozott az élők sorából Gennagyij Sztjepanovics Rajsev festőművész, az Orosz Művészeti Akadémia levelező tagja (2007), a Hanti-Manysi Autonóm Körzet érdemes művésze, Oroszország Érdemes Művésze (1996), a Gyemidov Képző- és Iparművészeti Akadémia tiszteletbeli tagja (1998). Az Északi, Szibériai és Távol-keleti Népek Képviselői Közgyűlése 1993-ban Hajnalcsillag díjban részesítette. Megkapta az Orosz Művészeti Akadémia Aranyérmét (2005), A Művészet Szolgálatáért Érdemrendet (2011) és a Suvalov rendjelet (2014), valamint az Oroszországi Képzőművészek Szövetsége Szellemiség. Hagyományok. Mesterség elnevezésű aranyérmét (2014). Karpinszk város díszpolgára volt 1997 óta, 2004-ben pedig a Hanti-Manysi Autonóm Körzet – Jugra díszpolgára címet nyerte el.

A festőművész 1933. november 1-jén (személyi igazolványa szerint 1934. november 18-án) született az Osztyják–Vogul Nemzetiségi Körzet (ma Hanti-Manysi Autonóm Körzet) szamarovói kerületének Szivohrebt falujában, ott, ahol a Szalim folyó az Obba torkollik. Édesapja, Sztjepan Mironovics Rajsev hanti halász-vadász volt, aki az Uvati körzet Alimka falujából származott, édesanyja, Jevgenyija Fjodorovna Konyeva pedig szibériai családon (azaz még Jermak előtt áttelepült orosz) családból való.

Gennagyij Rajsev Leningrádban, a Hercen Pedagógiai Főiskola Bölcsészeti Karán folytatta tanulmányait orosz nyelv és irodalom szakon (1954–1959), emellett pedig a fakultatív rajz szakot is elvégezte; ennek Galina Glinszkaja volt a vezetője. Járt a főiskola képzőművészeti stúdiójába is, amelyet V. P. Jefimov grafikusművész vezetett. Mindezzel egyidejűleg a Repin Képzőművészeti és Építészeti Főiskolán Borisz Joganszon aktifestészeti óráit is látogatta.

Rajsev alkotóművészetének spektruma roppant széles. Nemcsak képzőművész volt a szó teljes értelmében, hanem foglalkozott művészetelméleti kérdésekkel, az alkotás filozófiai, szociológiai és pszichológiai vonatkozásaival is. Mindebben az obi-ugorok és más szibériai etnikai közösségek népművészeti hagyományaira támaszkodott. Élete utolsó napjáig alkotott.

1992-es Magyarországi kiállítását a budapesti Orosz Kulturális Központban Sváby Lajos Kossuth-díjas festőművész, a Képzőművészeti Egyetem akkori rektora nyitotta meg, beszédében hangsúlyozva azt a ritka jelenséget, amelyre Rajsev művészetén kívül nem sok példa akad az egyetemes képzőművészetben: a népművészetre épülő modernitást.

Isten Önnel, Gennagyij Sztjepanovics! Emlékét megőrizzük!

Vándor Anna

Megemlékezés Gennagyij Rajsev hanti festőművészről – szeretettel

A rendszerváltás hajnalán, 1989-ben nyílt lehetőség Magyarország és a volt Szovjetunió finnugor népei közötti kulturális együttműködésre, mivel 1988-ig a régiók minden külkapcsolatot csak Moszkván keresztül, a külügyminisztérium engedélyével bonyolíthattak, amennyiben egyáltalán engedélyezték nekik. Mint a Kulturális Minisztérium Nemzetközi Kapcsolatok Főosztályának orosz referense 1990 júniusában Magyarországról elsőként hivatalos kiküldetésben utaztam Hanti-Manszijszkba, az autonóm terület központjába, ahol Alekszandr Filipenko területi első titkár fogadott. Érdekesség, hogy Moszkvában nem ismertek ilyen városi repülőteret, ezért csak Szurgutig tudtak jegyet adni, ott hajnalban át kellett szállni egy másik járatra. Két nap múlva csatlakoztam az akkor érkezett, Györke Sándor moszkvai magyar nagykövet vezette népes magyar küldöttséghez, amelyben a nagykövetség munkatársa, üzletemberek, Székesfehérvárról a VIDEOTON és a megyei múzeum képviselői kaptak helyet. Hanti-Manszijszkban csatlakozott hozzánk Schmidt Éva, aki a belojarszkiji Északi-Osztják Folklor Archívum megalapítója és 1991-től vezetője lett a Hanti-Manysi Autonóm Terület vezetésével kötött kutatási munkaszerződés keretében. A hivatalos tárgyalások után vendéglátóink megmutatták a város nevezetességeit, majd kiállítás megnyitás és múzeumlátogatás következett éjfélkor, ugyanis június a fehér éjszakák időszaka, szinte nappali világosság volt. Kísérőink elmondták, hogy a vidék jeles festőművészenek tárlatát nézzük meg, ott lesz a mester is. Nem szóltam semmit, de magamban azt gondoltam, megint egy helyi borzalom. Addigra már a volt Szovjetunió sok vidékén megfordultam, sok tárlatot láttam. A helyi művészek mesterségbeli tudása nem volt rossz, de a témák katasztrófálisak voltak. Gyakorlatilag az 50-es évek szocreál stílusa köszönt vissza mindenhol a falakról: egészségtől duzzadó munkások, kolhozparasztok lehetőleg népviseletben, a nép nagy vezérei a munkásosztály körében és hasonló. No – gondoltam –, ezt gyorsan letudjuk, aztán mehetünk aludni. Beléptünk egy hatalmas terembe, s akkor megtörtént a csoda, amely számomra azóta is tart. A falakon portrék, mitologikus alakok, állatfigurák, visszaemlékezések a gyermekkorra, tájképek tiszta színekben nonfiguratív módon. Mindez szoros kapcsolatban volt az északi tájjal, érzékeltette a vidék atmoszféráját, megragadta a benne élő embert. Részben kedvenc művészem, Borsos Miklós grafikáira emlékeztetett, amikor három vonallal érzékeltette a Balaton vizét, az árnyékot, a napsütést, a végtelen messzeséget. Mint Rajsevnél például a csónakban ülő hanti nő. Ül a csónakjában a vakító sárga háttérben, és az ember érzi mögötte és körülötte a napfényt, a végtelen szibériai folyókat. A ruháján elmosódottan látszanak a díszítő motívumok, arcán az őslakosok örök bölcsessége. Jeremej Ajpin hanti író,

Rajsev barátja találóan írja: „Rajsev ereje abban rejlik, hogy munkáiban az obi-ugor népek hagyományaira, világnézetére támaszkodik, és a nézőket egy hihetetlen utazásba kalauzolja a földi és a szellemek világa között.”

Mikor kiderült orosz nyelvtudásom, Rajsev megkérdezte tőlem, ismerem-e Schmidt Évát. Mondtam, hogy az egyetemen évfolyamtársak voltunk. Nem említettem, hogy addigra már több közös projekten dolgoztunk. „Ugye milyen szép?” kérdezte elmosolyodva. Igennel válaszoltam, bár Éváról sok minden szépet és jót lehetett mondani, de azt, hogy szép, nem. A művész persze másképpen lát, nyilván a belső értékeket vetítette a külső megjelenésre.

Rajsev alacsony termete ellenére jelenség volt. Soha nem láttam ennyire arányos testalkatú, de rendkívül törekeny embert. Mindene kicsi volt, a keze, a lába, az orra. Magas homloka volt, kissé kopaszodó haja, amelyet a közepétől hátra fésült, a válláig ért.

A kiállító terem melletti előadóban ismertetést hallgattunk az autonóm terület kulturális életéről, terveikről, néhány szót szolt Rajsev is. Mellette az asztalon festmények voltak felstószolva. Mint egy tündér, aki önzetlenül osztja kincseit, a magyar küldöttség minden tagjának ajándékozott egyet-egyet belőlük. Nekem egy hanti női fej jutott barna alapon, a nő feje fölött sugaras sárga fény, a szikrázó nap. Lehetett napszellem is.

Nemcsak rám, hanem a közelmúltban elhunyt dr. Fülöp Gyula régészre, a székesfehérvári István Király Megyei Múzeum akkori igazgatójára is nagy hatással voltak Rajsev képei, majd egy másik múzeumban látott népművészeti anyag is. Mindenki előtt meghívta Gennagyij Rajsevet egy székesfehérvári kiállításra, amelyhez a VIDEOTON képviselői anyagi támogatást ígértek. Ez nagy szó volt, hiszen a művészt az autonóm körzetben ismerték, néhány szibériai múzeumban állították ki, de Moszkvában sem volt ismert.

Gennagyij Rajsevnek régi ismerőse, mondhatnánk menedzsere volt a Jekatyerinburgban (akkor még Szverdlovskban) élő kiváló művészettörténész, kandidátus, nagyon energikus Galina Vlagyimirovna Golinyec. Minden tőle telhetőt megtett, hogy Rajsev művészetét népszerűsítse. A maga szerény eszközeivel kiállításokat szervezett a részére, ismertetések, később könyveket, monográfiát írt róla. Galina kísérte el Rajsev mestert Magyarországra, ő volt a kiállítás kurátora Kovalovszky Mártával és Sasvári Edittel A megnyitását 1991. június 15-re tervezték a Csók István Galéria hatalmas termeiben. Átmeneti korban éltünk, minden változóban volt a Szovjetunióban. A 64 kép vámolása majdnem két hétig tartott, ezért az anyag nem érkezett meg időben. Ugyanennyi időt csúszott a megnyitó, amelyre Fekete György kulturális helyettes államtitkárt kérte fel az intézmény. Nagyon sajnáltuk az időeltolódást, hiszen ilyenkor gyűlik össze a szakmai közönség színe-java. Ennek ellenére sikeres volt a bemutatkozás. Rajsev és Galina megismerkedtek Budapesttel, remek fogadtatásban részesültek Fehérváron az unikumot sem kihagyva.

1991. október 1-től kineveztek a moszkvai Magyar Kulturális, Tudományos és Tájékoztatási Központ igazgatójának. Pályázatomban hangsúlyoztam, hogy nemcsak magyar, hanem finnugor házat is szeretnék létrehozni, felvenni a kapcsolatot a finnugor népekkel, közös rendezvényeket szervezni. Egy feltételem volt, a magas művészi színvonal bármelyik területen. Az ugyanis, hogy valaki milyen nemzetiségű, még nem elég a dicsőséghöz. A háttérben segítettem a magyar és a finnugor kulturális és oktatási intézmények közötti kapcsolatok kialakulását. Ez a törekvésem kedvező visszhangra talált, utódaim is több-kevesebb lelkesedéssel folytatják ezt a munkát, bár a mai helyzetet már össze sem lehet hasonlítani a 30 évvel ezelőtti állapotokkal.

Természetes, hogy az alkotó értelmiség köréből Rajsevet hívtam meg először, hogy mutatkozzon be a kulturális központban. Galina Golinyec kíséretében meg is érkezett, az országon belül a vámolással sem volt gond. Gyakorlatilag egész nap a központban voltak, csendben dolgoztak. Munkatársaim segítettek nekik, amiben csak kellett. Rajsev szinte észrevétlen volt, belesüppedt hatalmas bőr foteleinkbe, soha egy hangos szót nem szólt. Néha csak ült, előtte fehér lapok, színes ceruzák, és sorra megajándékozta munkatársaimat a rajzaival. Engem is lefestett észrevétlenül, sárga háttér, kék színű ember. Hasonlít. Elutazásakor nálam hagyta vagy felejtette az egyik palettáját, amelyet azóta is szeretettel őrzök.

Az 1992. március 26-án tartott megnyitóra rengetegen jöttek el. Galina Golinyec és a központ kapcsolatai révén mozgósítottuk a szakmát, s aki valamit akkor a moszkvai képzőművészeti életben számított (akadémikusok, egyetemi, főiskolai tanárok, művészeti szövetségek, művészeti kutató intézetek, szakmai folyóiratok szerkesztői, munkatársai, parlamenti képviselők stb.), mindenki ott volt. Sok moszkvai művészettörténésznek igazi felfedezés volt ennyi és ilyen színvonalú festményt látni. Azt hiszem, a Képzőművészek Szövetségében, a Képzőművészek Központi Házában rendezett későbbi tárlatok a mi kiállításunk folytatásai voltak.

A fővárosi bemutatkozás, az ismertté válás lassan meghozta az elismerést is. Az ezredforduló után lett Rajsev az Orosz Művészeti Akadémia levelező tagja, Oroszország Érdemes művésze, a Hanti–Manysi Autonóm Körzet Érdemes művésze, a körzet és Karpinszk díszpolgára, hogy csak a legfontosabbakat említsük. Javult anyagi helyzete is. Ismeretségiünk kezdetekor nagyon szerény körülmények között élt a feleségével egy kisvárosban, Karpinszkban. A helyi filmszínházban dolgozott dekoratőrként, az előadásokra készített plakátokat. Galina Golinyec súgta meg nekem a moszkvai kiállítás idején, hogy ha lehetőségem van rá, vásárolok tőle képet, mert rosszul állnak anyagilag. A művész választott ki két közepes méretű festményt, amelyek a nagy könyvkatalógusában is szerepelnek. 1996-ig évente utaztam Hanti-Manszijszkba kiküldetésbe, volt, hogy többször is. Ilyenkor mindig találkoztunk, megnéztem az új műveket, és vásároltam is. Többször adott is képeket jó tündér stílusban.

1996 októberében nyílt meg Hanti-Manszijszkban Rajsev műterem galériája, ahol lakott, alkothatott, és bemutathatta műveit. Ez 2011-ben a Hanti–Manysi Autonóm Körzet Állami Művészeti Múzeumának fiáléja lett. Az intézmény több mint 2000 festményét őrzi. A termekben időről időre változik a bemutatott anyag. Rajsev rendszeresen tartott tárlatvezetést. Művészek közül soha senkit nem hallottam ennyire okosan, szakszerűen, mégis úgy beszélni a munkáiról, a művészetről, hogy mindenki számára érthető volt. A fiáléban foglalkozásokat is tartott fiataloknak, gyakorlatilag szinte az utolsó percig dolgozott. Különben életében mindig rajzolt és festett, ha ideje megengedte. Erről így írt: „Elhivatottságból lettem festőművész, kisgyermekként kezdtem el rajzolni. Négyéves koromban megrajzoltam Puskin portréját. A nagymamám megmutatta Puskindat a tanítónőnek, aki a portré aljára piros tintával ráírta: „kitűnő”. A nagymamám szinte megjövendölte: „Gesa (így hívtak gyermekkoromban) festőművész lesz.” Az alkotáshoz való vonzódásról más helyen is írt: „Emlékszem, egyszer benéztem az asztal alá, és hirtelen megéreztem a ceruza illatát. Becsúszott a padló réseibe közé. Egyszerű, piros volt a külső borítása. A 30-as években a ceruza nagy hiánycikk volt. Micsoda boldogság volt!”

A művészi munkáról így nyilatkozott egyszer: „A lényeg magában a genetikában rejlik. Ez nem hagyja, hogy az ember nyugdíjas legyen, szabad maradjon. Mindenki azt gondolja, hogy a tehetség áldott ember az embernek. De egyáltalán nem az. Ez fájdalmas és végtelenül nehéz munka, amelyet az előtte járó nemzedékek kényszerítenek az emberre.”

Rajsev mindig arra törekedett, hogy harmóniában éljen a világgal. „Hisz a művész – írja – gondolkodó ember, akinek lehetőség és képesség adatott az ábrázolásra. A világgal, a térrel, a kozmosszal az emberekkel, az összes állattal és madárral harmóniában él. Hát így élek én, és használom mindazt, amit a természet ad, és örömmel fogadom minden nap.”

Életéről végezetül idézzük őt magát. Szülőföldjéről, amelyhez hűségesen ragaszkodott, amely iránt érzett szeretete műveinek forrása volt, édesapjáról, a gyermekkoráról így emlékezett: „Itt születtem Szivohrebt faluban, amely ma már nem létezik... Valahol a falvak eltűntek, máshol, éppen fordítva, kiterjeszkedtek településekké, városokká váltak. Emlékszem, Szurgut, ahol iskolába jártam, járási központ volt, ma meg hatalmas város... Emlékszem a háborúra, amikor a minket körülvevő természet adományaiából, halakon, bogyós gyümölcsökön, gombákon élünk. A kenyér volt az egyedüli, amiből akkorjában nem jutott nekünk.”

„A házunk mindig tele volt emberekkel. Úgy is mondták: Elmész Szivohrebtre, a folyó parton áll egy kerek ház, piros az ajtaja, ott lakik az osztják Rais, az majd elszállásol. Emlékszem a vízben kikötött kis csónakokra. Apám mindenkinek segített. ... Olvasott ember volt. Mint különlegesen tehetséges hanti gyerek, egyházi iskolába járt. Szeretett olvasni, a házunkban mindig voltak könyvek.

Kiváló harmonikás is volt. Amikor a hangszerén játszott, én fogtam a fegyver csövét, és azt képzeltem, hogy vadász vagyok. Ilyen játékaink voltak.”

„Aztán jött a rendőr, ismerős... Az asztalnál ültek, édesapám az egyik végén, a rendőr a másikon. Apám olvasott, valószínűleg a letartóztatási parancsot. Hát ez minden... Édesapámat 1938-ban agyonlőtték (a vád: a nép ellensége – a ford. megjegyzése) Négy éves voltam, amikor elválasztottak egymástól... De emlékszem rá. A róla festett portré annak a kíméletlen, kegyetlen kornak a lenyomata.”

Hogy mi történt ezután? A családfő nélkül maradt család azért, hogy a gyerekek tanulni tudjanak, beköltözött Szurgutba, Rajsev internátusba került. Azután Leningrádban tanult tovább a Hercen Pedagógiai Főiskola orosz szakán, ahol nemzetiségi kádereket képeztek, hogy visszavezényelve őket szülőföldjükre, közreműködjenek a helyi tanulók eloroszosításában. A főiskolai tanulmányokkal párhuzamosan Rajsev látogatta az esti képzőművészeti stúdió foglalkozásait. 1958-ban Leningrádban Picasso kiállítást rendeztek, amelyet Rajsev többször is megnézett. „Más emberré váltam, miután kijöttem a múzeumból” – emlékezett később. A diploma megszerzése után Rajsev kis ideig tanított, aztán Karpinszkba került dekoratőrnek a filmszínházba. 13 év után onnan került vissza a területi központba. Valahol megemlíti, hogy az állambiztonság emberei többször is jártak nála, nyilván valami gyanúsat, szovjetelleneset kerestek, de nem találtak mást, csak a festményeket, rajtuk házak, folyók, vadászok, emberek, bálványszellemekek. Dolgavégezetlenül elmentek. E rövid életrajzban benne van a szovjet korszak minden tragédiája, az apa elhurcolása, kivégzése. Milyen nép ellensége volt a folyóparton élő, halászó, vadászó, harmonikázó, gyerekeit nevelő, írástudó hanti? Talán éppen az utóbbi volt gyanús az írástudatlan környezetben. Rajsev soha nem lázadt. Csendesen, észrevétlenül dolgozott és festett. Amikor jobb idők jöttek, akkor vált láthatóvá egy hatalmas, eredeti, megismételhetetlen életmű. Festményei közül számos látható a tyumenyi, a jekatyerinburgi (korábban szverdlovszki), a szurguti, a tobolszki múzeumokban.

Gennagyij Sztjepanovics Rajsev 1933. november 1-jén született Szivohrebtben, de csak 1934. november 18-án anyakönyvezték. 2020. november 9-én, pár nappal 86. születésnapja előtt hunyt el a koronavírus szövődményei következtében Hanti-Manszijszkban. Földijei, tisztelői november 11-én vettek tőle végső búcsút.

Drága Mester, nyugodjék békében!

Mayer Rita

✱

...ott járkal az örök nyugalom ösvényein...

Gennagyij Rajsev (1933–2020) halálára

Elment ő is. A szalimi hanti Mester, a „Teremtett Folyó Teremtett Embere”, a festő-grafikus Gennagyij Rajsev, Jeremej Ajpin agani hanti író lelki-szellemi ikertestvére. Az egyikük ecset-alkotta, a másikuk toll-teremtette világa kölcsönösen hatott egymásra: egymást gyámolítva, erősítve, ösztönözve, kiegészítve, gazdagították a hanti és az egyetemes kultúrából táplálkozó festészetben fogant irodalmat és az irodalomban fogant festészetet.

A *Hanti legendák* című albumban több, Rajsev-festmény ihlette Ajpin-írás is olvasható¹. Ezekből válogatva szeretnék megemlékezni a magyarok által is szeretett és tisztelt Mesterről.

Mennydörgés Öreg

Késő tavasszal, amikor már teljesen elolvadt a hó, amikor falvaink felett először dördült meg az ég, Apám és Anyám fejét az égnek emelte, s ezt mondta:

- Légy üdvözölve, Mennydörgés Öreg!
- És rendszerint bennünket, gyerekeket is így biztattak:
- Köszöntsétek Mennydörgés Öreget!

Mi pedig szintén az ég felé fordultunk, s üdvözlöttük a láthatatlan Mennydörgés Öreget:

- Szervusz, Mennydörgés Öreg!
- Megszeppeven hallgattuk, amikor a falu felett hangoskodott. Apánk hallgatta egy darabig, aztán maga elé mondta fennhangon:
- Na, megjött Mennydörgés Öreg...
- Bizony, megérkezett... – erősítette meg Anyám.

Akkor már tudtam, hogy a költőző madarak délről térnek vissza. Tehát Mennydörgés Öregnek is érkeznie kellett valahonnét. Lehet, hogy ősszel ő is melegebb vidékre repül a vándormadarakkal együtt? Valószínű fél a hidegtől, a téltől. Hiszen télen soha sem hallok mennydörgő hangját. De akkor hol telelhet?

Meg is kérdeztem Apát:

- Mondd csak, milyen földről, melyik égből érkezett hozzánk Mennydörgés Öreg?

¹ Az 1991-ben megjelent Rajsev-albumban (Хантыйские легенды. Свердловск) *Mennydörgés Öreg* cím alatt szereplő Ajpin-írások később több, önálló címmel ellátva bekerültek az *У гостящего оца/А hatvado tűznél* (Екатеринбург–Москва. 1998/Larus Holding. Budapest. 1998) című kötetbe is.

Megjegyzem, hogy Rajsev a festmények és grafikák mellett könyvillusztrációkat is készített, többek között az általam fordított összes Ajpin-kötetet ő illusztrálta.

Apa csendben fülel, mintha halk égdörgést idézne vissza magában, aztán megszólal:

- Messziről jött Mennydörgés Öreg.
- Honnan messziről? – faggatództam.
- A Szalim folyótól...
- És hol folyik ez a folyó?
- Messze, az Ob alsó folyásánál...
- Ott lakik?
- Igen, azt mondják, hogy réges-régen minden Mennydörgés Ősapja, Ural-kodója ennek a folyónak a felső folyásánál élt...

Így tudtam meg, hogy Mennydörgés Öregnek, mint minden embernek, van apja. Hogy a Mennydörgés Ősapja valamikor a Szalim felső folyásánál, a legmagasabb hegy tetején lakott. Gyerekei is voltak. Cuhi-fiúknak is emlegetik őket. Amint beköszönt a nyár, szétszóródnak a föld és ég minden irányába. A mi Aganunkhoz is elrepülnek. Meg a többi szomszédos folyóhoz: a Trom-Aganhoz, a Kazimhoz, a Vahhoz, a Juganhoz. Az is lehet, hogy még egészen fiatalok. De mi tiszteletből csak Mennydörgés Öregnek emlegetjük őket.

Előfordul, hogy – mintha csak összebeszéltek volna – kettesével, hármasával hallatják hangjukat a falu felett. Tehát ők is szoktak találkozni fenn az égben, és néha ugyanazon égi csapáson járnak.

Azt is megtudtam, hogy Mennydörgés Öreg – jóságos Isten. Röpdös az égen, éberen figyel a földet. És amint csak meglát egy gonosz szellemet, aki általában a fa alatt rejtőzik el annak törzséhez simulva, dörgő nyílával nyomban lesújt rá. Később, azt mondják, elviszi a lenyilazott gonosztevő szellemet, s újból felrepül az égbe. Tüzes nyílának csupán csak nyoma marad a fa törzsén.

Én magam is sok fán láttam ilyen nyíl húzta csikokat, nyomokat.

Előfordul, hogy vihar után Mennydörgés Öreg maga keresi nyilát, amit a gonosz szellemre lőtt. A megnyilazott fától nem messze fajttyúk képében ül egy ágon. Ezért vihar után semmilyen körülmények között sem szabad háborgatni ezt a madarat. Tilos megcélozni, rálőni. Egyszóval jobb elkerülni őt.

Ha Mennydörgés Öreg nem ér rá összeszedni nyilát, az emberek néha megtalálják a nyílhegyet. Nem kőből van. Nem is fémből. A nyíl nyomát a földön kell keresni. A törzsön lefutva a fa gyökerei közé fúródik. Ha ezt a nyomot követi az ember, és felássza a fület, megelheti a nyílhegyet. Szerencsét hoz. Szent ládikóikban őrzik az emberek házi isteneikkel, a tűz őrzőivel együtt.

Én is szerettem volna birtokolni Mennydörgés Öreg nyilát. Helyesebben nyíla hegyét. De akárhányszor is kérleltem Apámat, mindig mereven elzárkózott a keresésétől. Hogy miért? A mai napig sem tudom. Bár Mennydörgés Öreg mi is házunk őrzőjének tartottuk. Madár képében ott élt szent ládikóikban. Valószínű fajttyúk képében.

Így tudtam meg, hogy viharban, amikor Mennydörgés az égen jár, és te egy terebélyes cirbolya ágmancsai alatt keresel menedéket az eső elől, sohasem szabad a fatörzshöz támaszkodnod. Ugyanis így könnyen megtévesztheted Mennydörgés Öreget, s azt hiszi, te is egy gonosz szellem vagy, ezért tüzes nyílával rögvést lesújt arra a fára, amelyik alatt meghúztad magad a viharban. Ha erősen esik az eső, és nincs hova menekülnöd, fejszét vagy kést kell fejed fölé a fába ütni, s ekképp kell fohászodnod:

– Mennydörgés Öreg, én bújtam meg e fa alatt, egy ember. Ne bánts engem.

És csak ezt követően szabad egészen közel állni a fához.

Ilyen volt Mennydörgés Öreg természete a távoli Szalimtól.

Így szereztem tudomást arról, hogy az Agan torkolatánál lejjebb, az Ob bal partján van egy másik folyó, a Szalim. Hanti nyelven „Szolhem” – azaz „alkotott”, „teremtett” a szó legnemesebb értelmében. Később a csodálatos medve-ünnepi szertartásokon – amelyeket nemzetségünkben minden alkalommal megrendeztek, amikor ledöntötték az „erdőben lépkedőt” – hallott mesékben, ősi mítoszokban is felfedeztem a „Szolhem” szót. Úgy tartják, hogy az idők kezdete előtt Szolhembben éltek az istenek, s ezért telepedtek le ott földijeim, a hantik. „Szolhem jah”-nak kezdték őket nevezni – „Szalimi emberek”-nek, „Szalimi nép”-nek.

Ám az én képzeletemben nem emberek, hanem istenek laktak ott. Láttam, amint a folyó legfelső folyásánál, a tajgai hegy tetején trónolt minden Mennydörgések Apja. Láttam, amint tavasszal, amikor megjött a meleg, gyermekei, a Cuhi-fiúk kiterjesztették szárnyaikat, és elrepültek az ég és föld minden irányába. Az aganiak az Agan folyóhoz, a juganiak a Juganhoz, a kazimiak a Kazimhoz. Röpdöstek, járkáltak, hogy éberen figyeljenek és nézzenek, hogy kevesebb legyen a gonosz szellemekből, hogy ne nyomják el a nagy és kis folyók mentén élő embereket, hogy ne vigyék el őket a gonoszok birodalmába. Valószínű ezért illettük meg a falunk fölött repülő Cuhi-gyerekeket is az öreg megszólítással...

Ilyen nagy és fontos dolgokkal volt elfoglalva Mennydörgés Öreg, akinek jöttén a többiekkel együtt örvendeztem, és kiabáltam:

– Légy üdvözölve, Mennydörgés Öreg!

Szentül hittem, hogy hallja a hangomat, a köszöntésemet. Hittem, hogy vigyázni fog rám is, amikor a mi Aganunk fölött repül. Hittem, hogy mindent látó tekintete alatt szerencsés és boldog leszek.

Lehetséges, hogy ezért nem félttem sohasem Mennydörgés Öregtől, akármilyen hangosan üvöltöttem is, akármilyen haragosan dörgött is falunk, folyónk fölött. Hiszen ő mindenkit lát, és mindenkire emlékezik.

Igaz, néha-néha elragadtatta magát. Amikor dühöngött, józan ítélőképességét elvesztve hangoskodott házunkhoz egészen közel, Anyám ezt mondta Apámnak:

– Kiálts rá, csendesítsd le!... Ne ijesztesse a gyerekeket!...

Apa várt egy darabig, majd felállt, megnyitotta az ajtót, s mint egy csintalan kisgyerek, mérges és szigorú hangon az égbe kiáltott:

– Ej, Mennydörgés Öreg, csendesebben járj! Nem látod, hogy itt emberek háza áll?! Ne ijesztgesd őket, csendesebben gyere!...

És mintha csak meghallotta volna az embert, az égi Öreg alábbhagyott a heveskedéssel, dörgő hangját rögvest visszafogta, s a felhővel együtt eltakarodott.

Az asszonyok ilyen szavakkal sohasem fordultak a zabolátlanul zajongó Mennydörgés Öreghez. Ha Apa nem volt otthon, Anyám Keresztapámat, az agg Jefremet kérte meg, hogy szedje ráncba őt.

...

Szalim, Szolhem.

Megalkotott, megteremtett.

E emberek vagy istenek által alkotott, teremtett?...

Nem emberek élnek ott, hanem istenek.

A Felső-Világról nincs mit mondani – az az isteneké, Mennydörgés Öreg családijáé. A Mennydörgőké, akiknek csak egy a kötelességük: gyökerestül kiirtani minden gonosz szellemet, minden tisztátalant, minden gonoszt a Földön.

A Teremtett Folyó Embere

Azokban a napokban még nem is sejtettem, hogy évek múltán meglátom Szalim első emberét, a „Teremtett Folyó” első égi hantiját, Gennagyij Rajsevet². Meglátom, és tulajdon szememmel győződhetem meg arról, hogy ezen a mesebeli folyón, a hantik pogány isteneinek közelségében emberek élnek, „Szolhem Jah”, szalimi emberek, a szalimi nép. És hogy nem sokkal később a Művész, a Teremtett Folyó Mestere megismertet engemet földijeivel is.

– Ezek a szalimi férfiak – mondja.

Jegor Bolsoj.³

Ijjska.

Misa Lempin.

Szergej Petrovics.

Jefrem.

Alaposan szemügyre veszem ezeket az embereket. Megpróbálom megérteni őket. Megpróbálom megérteni egész világukat. Aztán rájövök, hogy micsoda

² Gennagyij Rajsev négyévesen készítette el élete első művét, a Puskin-portrét, s szinte haláláig alkotott. Több mint háromszáz művet hagyott hátra. Fontosabb albumai: *Хантыйские легенды*. Свердловск. 1991; *Живопись – графика*. Москва. 1998; *Графика*. Екатеринбург. 2004; *Живопись*. 1960–2010-е годы. Ханты–Мансийск. 2014

³ Az itt felsorolt személyekről készített festmények a *Хантыйские легенды* c. albumban 34–36. sorszámmal láthatók.

határtalan és végtelen az ő világuk. Hogy közülük mindenki egy-egy külön világ. Befoghatatlan világ. Felfoghatatlan világ. Minő csoda: egyszerre hasonlítanak is, meg nem is a kazimiakra, a juganiakra, a vahiakra és az aganiakra, földijeimre. Szalimiak és nem szalimiak. Ember teremtette, isten teremtette lények.

Egyszerre elérhető és elérhetetlen, érthető és érthetetlen számomra minden.

Aztán mást is látok a Rajsev-festményeken. Megszokottat és szokatlant. Íme.

Vadkacsák.

Fakacsák.

Szép nők.

Mocsári menyecskek.

Nyírkéreg asszonyságok.

Fű-férfiak.⁴

Fű-férfiak és mocsári menyecskek.

Ligetek – erdők.

Minden ismerős, minden közel áll hozzám gyermekkorom óta. A vadkacsák, a mocsarak, a füvek, a fenyők a fenyvesben, a cirbolyák a rengetegben, a nyírfák a folyók mentén. Születésemtől tudtam, hogy a tajgán minden ágacska, tűlevélke, fűszálacska – eleven valóság. Mindegyik él. Mindegyik érzi a meleget, a hideget, a simogatást, a fájdalmat. Mindegyik lélegzik, mindegyik lélegzete – az élet maga. Ugyanakkor most az is bizonyossá vált, hogy a kacsá fává tud változni, a fa pedig kacsává. A mocsár nő tud lenni, a magas fű pedig férfi-vadász. Korábban csak a mesékben volt így, meg a képzeletemben. Ám most valósággá lett a mese, mindezt ébren láthatom, érinthetem.

Evezőlápátok.

Csónakok.

Csónak-asszonyok.

Kalapács-férfiak.

Tőzegszeder-menyecskek...

A tőzegszeder

Gyermekkorom találós kérdése. Így szól:

– Az én talányom, ím:

Mocsár völgy közepén

mocsár legközepén

asszonyság álldogál,

piros kendőben piroslik.

⁴ Az itt felsoroltakról készített festmények is azonosíthatók a *Хантыйские легенды* c. albumban például a *Fűférfiak és mocsári menyecskek* a 113. sorszámmal.

Mi ez?

– Ez a tőzgszeder! – hallom gyermektársaim lelkes hangját.

Mint a velem egykorúak, én is imádtam a mocsár úrnőjét. Még születésem előtt megjelent álmaimban, az első hóolvadási földfoltokkal a szor-mocsárban Őszi Szállásunk mellett, ahol szokás szerint a tavaszt köszöntöttük. Először piros-pozsgás arccskáját dugta ki szégyenlősen, aztán gyorsan megtelt nedvvel, áttetszővé, narancsos-aranyossá lett, mint a Nap, és élénk fényével kiemelte, beragyogta a mocsarast.

Sajnos, igen rövid ideig tündöklök a tőzgszeder. Jóformán körbe sem járod a szort⁵ – már el is tűnik. „A mohába szívódott” – szokta mondani Apám. „Majd visszatér a jövő nyáron.” – nyugtatgatott Anyám.

Feltétlenül meg kell érünk a következő nyarat, hogy találkozhassunk vele.

A tőzgszeder volt gyermekkorom legkívánatosabb, legfinomabb bogója. Miért? Talán mert szép. Mint a Nap. Mész a mocsarasban, körötte minden csupa napfény, csupa ragyogás. Ezért mindent szépnek, melengetőnek és vidámnak látsz.

Ő volt szülőföldünk legkívánatosabb, legfinomabb gyümölcse.

Valószínű vele találkozott elsőként a Művész még kora gyermekkorában Szalim bőkezű földjén. Találkozott vele, s mindörökre elbűvölte a Teremtett Folyó Teremtő Emberét...

Huncut Istenkék

Lovak.

Nevetők.

Sátánok.

Bálványok.

Égi Istenek, az emberiség és a földrészek védelmezői.

Házi istenek, a családi fészkek oltalmazói.

Istenezen szigorúak és huncutok.

Huncut istenkék röpdösnek az erdő felett, elkapják a madarakat, a halakat, égi játékokat játszanak, ijesztgetik a gyengébb idegzetűeket, rád támadnak, majd megszeretgetnek. Mint gyermekkoromban. Lehet, hogy ugyanazok a Mennydörgés Öregek forgolódtak szülőfolyójuk, a Szalim felett. Rajsev pedig figyelmes füllel hallgatta hangjukat, hogy megérthesse miről is beszéltek. Lehet, hogy – mint szüleim nekem – az ő édesapja is elmagyarázta neki, melyik Mennydörgés jámbor és békés, melyik indulatos és szilaj természetű. A mi Aganunk fölötti Mennydörgésről mindig fennhangon beszélt Anyánk és Apánk,

⁵ mocsárvölgy

mintegy figyelmeztetőül, hogy mi is felkészüljünk a vele való találkozásra: „Fereteges Öreg tart falvaink felé. Hangosan fog kiabálni.” – A másíkról pedig megjegyzték: „Ez egészen csendes. Úgy tűnik, elkerül bennünket.”

Lehet, hogy ugyanez a Szél Úrfi, vagy, ahogy az aganiak mondják, Szél Öreg garázdálkodott a Szalim felett. Letépte a háztetőket, felforgatta az oblaszokat, a csónakokat, bebújt a színek és a polcok alá, mindenféle házi holmit összetört a településeken. Lehetséges, hogy ugyanúgy büntették meg itt is, mint nálunk az Agannál. Ám az is lehet, hogy más módon fegyelmezték meg. Mint például északi szomszédaink, a nyenyeczek.

Apám gyakran mesélte, miként számoltak le Szél Úrfival a nyenyeczek. Szél Úrfi időnként forgószél formájában garázdálkodik a földön. Réges-régen, ha a forgószél kézre esett, a nyenyec sámánok botot fogtak rá. A garázda pedig abban a szent pillanatban elhalt, s kék pikkelyes pici csuka képében hullt a földre. Így a szél hosszú-hosszú időre eltűnt. Valószínű sebeit gyógyította.

De hogy mi lett a sorsa a földre hullt kék pikkelyes pici csukának – nem tudom. Lehet, hogy kiszárították, és talizmánként őrizgették a szent ládikóban. Ugyanis a csuka a nyenyec istenségek egyike. De az ellenkezője is megtörténhetett, s amilyen gyorsan csak tudtak, megszabadultak a nyughatatlan Szél Úrfit formázó csukától. Mindenesetre a ledöntött égi istenség további sorsa ismeretlen számomra.

Egy azonban biztos: a Teremtett Folyó emberének még gyermekkorában vagy kamaszkorában többször is megadatott kapcsolatba kerülni a nevető és huncut erdei szellemekkel. Sok-sok éven át benne éltek e szellemek, közben észrevétlen átköltöztek festővásznára, s most, a tavaszt meg sem várva, mint az ősi mítoszokban, szétröpülnek a világ minden tája felé... (In: Jeremej Ajpin: A hamvadó tűznél 54–61. p.)

Kedves Gennagyij! Ön néhány éve közös barátunkkal, Jeremej Ajpinnal küldött nekem egy példányt az utolsó albumából⁶. Szöveg helyett egy madár-rajzzal dedikálta. Akkor még nem sejtettem, hogy egyszer ez az ősi-lélek-szimbólum-madár lesz a mediátorunk a földi és/vagy égi világaink között... Vele üzenem: legyen Önnek könnyű a föld, melyből vétetett.

Nagy Katalin

✱

⁶ A jubileumi albumot (*Животисъ. 1960–2010-е годы. Ханты-Мансийск. 2014*) a Mester ötvenévi (1960–2010) műalkotásaiból állította össze Natalia Fjodorova. A kötet 331 Rajsevfestmény fotót tartalmaz, melyet T. E. Kolsznyik és M. N. Rogyin készített.

In memoriam Paul Kokla

(1929. augusztus 17. – 2020. május 16.)

Szép, hosszú és tartalmas életút után, életének kilencvenegyedik évében eltávozott közülünk Paul Kokla észt származású finnugor nyelvész, akiről elmondható, hogy igazi poliglott volt, hét nyelven tudott bárkivel folyékonyan kommunikálni: az észt mellett jól tudott finnül, svédül, németül, oroszul, magyarul és mari nyelven is.

Paul Kokla szigetlakó volt: Észtország második legnagyobb szigete, a Hiiumaa északi partján, Kärdla városában született, ahol elemi, általános iskolai és középiskolai tanulmányait is végezte.

Kärdla Hiiumaa szigetének egyetlen városa, mintegy 3300 lakossal. Első említése 1584-ből való, amikor még egy kis, svédok lakta falu volt. A várostól délkeletre található a híres kärdlai kráter, egy 455 millió évvel ezelőtti történet meteoritbecsapódás emléke.

A jól tanuló diák a sikeres érettségi után a tartui egyetemre került, ahol finnugor nyelvészetet tanult. Egyetemi tanulmányait 1955-ben fejezte be, amikor is Paul Ariste, a tanszék vezetője érdemesnek tartotta arra, hogy tanulmányait posztgraduális képzés keretében aspiránsként folytassa, és elsődleges kutatási területként a mari nyelvet és kultúrát jelölte ki számára. Kutatómunkája során többször járt Mariföldön, és az ottani anyanyelvi nyelvész kutatókhoz nemcsak szakmai, hanem baráti szálakkal is kötődött. Posztgraduális tanulmányait 1964-ben fejezte be, amikor sikeresen megvédte a mari birtokos személyragokról írt kandidátusi értekezését.

Még előtte, a doktori képzés befejeztével, 1960-ban a tallinni Észt Nyelvi és Irodalmi Intézet munkatársa lett. Itt a mari nyelv kutatása mellett bekapcsolódott az új észt–finn és finn–észt szótárak munkálataiba, kitűnően hasznosítva sokoldalú nyelvtudását. Másokkal (Helga Laanperével, Mart Mägerrel és Arno Pikamäével) együtt, az ő közös munkájuk révén jelent meg az észt–finn szótár (*Vïrolais–suomalainen sanakirja*) 1971-ben Helsinkiben és a finn–észt szótár (*Soome–eesti sõnaraamat*) 1972-ben Tallinnban.

Bár Paul Kokla egészen a nyugdíjba vonulásáig az intézet szorgos munkatársa volt, ez nem akadályozta meg őt abban, hogy az intézeti kutatási feladatok mellett egyéb megbízatásokat is ellásson. A tallinni nemzetközi tekintélyű finnugor nyelvészeti folyóirat, a *Советское Финно-угроведение* (СФУ) akkori főszerkesztője, Paul Ariste bevonta németül és oroszul is kiválóan tudó kedves tanítványát a folyóirat szerkesztésébe: 1965-től 1971-ig volt a folyóirat főszerkesztő-helyettese, 1978-tól 1990-ig segéd-főszerkesztője, és Paul Ariste

halála után, 1990–1996 között az akkor már *Linguistica Uralica* nevű, szellemiségében is megújult folyóirat főszerkesztője.

Paul Kokla azonban nemcsak szigetlakó és poliglott volt, hanem nyelvi kalandozásokban is részt vett, a „belföldi”, Szovjet–Észtországból Szovjet-Mariföldre való utazásai mellett gyakran előfordult a finneknél is, és hosszabb külföldi oktatómunkákra is vállalkozott: 1971 és 1973 között a „nyugat-németországi” Göttingenben, a Georg-August Universität finnugor szemináriumában, 1980 és 1982 között a finnországi Turkuban, a Turun Yliopisto finnugor tanszékén, 1991 és 1995 között pedig Magyarországon, a pécsi Janus Pannonius Egyetem finnugor tanszékén oktatott. A pécsi egyetemre éppen Pusztay Jánosnak a tanszék akkori vezetőjének Szombathelyre való áttelepülése idején érkezett, így a kar dékánja felkérte az „árván maradt” tanszék vezetésére is.

Az Ifjúság úti egyetemi kampuszon belül (amelyhez az A főépületen kívül egyéb B, C, E, F jelű oktatási épületek, valamint egy terjedelmes, hegyoldalra telepített hangulatos arborétum és a D épületben egy kollégium is tartozott) maga a finnugor tanszék is meglehetősen vándoréletet élt: Paul Kokla tanszékvezetősége idején két átköltözéssel három különböző épületegyüttesben működött.

Az első „telephely” a B épületegyüttesben, a kampusz keleti végén, egy földszintes, egykor szolgálati épületben volt, amelynek ablakai a kereszttúrcára és éppen a szemközti Pécsi Sörgyár épületeire néztek. A kellemes májusi időben a nyitott ablakokon át beáramlott az irodákba a sörgyár ínycsiklandóan kellemes illata, ráadásul Paul Kokla azt is észrevette, hogy bizonyos emberek furcsa literes üvegekkel az egyik épület oldalbejáratán ki-be járkálnak.

A tanszék helyi oktatóit erről kikérdezve megtudta, hogy ott a gyár „bennfentesei” a kereskedelmi árnál jóval kedvezőbb belső előállítási áron juthatnak hozzá a pécsi sörhöz, valamint, hogy a benfentesség jele a kereskedelmi forgalomban nem használt literes üveg: ezekkel lehet az üres üvegeket sörrrel telire cserélni. Az egyik kedves tanszéki kolléganője, Zemplényi Vera, aki tősgyökeres „tüke” volt (azaz pécsi születésű és pécsi illetőségű, nem valami „gyüttment”) helyi ismeretése révén szerzett Koklának két ilyen üveget, azzal azután gond nélkül átjárhatott a szemközti oldalra üvegeket cserélni.

Nem tudom, hogy ez a szokása megmaradt-e akkor is, amikor először a természettudományi kar A épületében kaptunk ideiglenes tanszéki szobákat, majd az új uránvárosi kollégium megépülése után a megüresedett D épületben tágabb elhelyezést. Én mindenesetre erre emlékezve 2008 novemberében, amikor is meghívást kaptam a tallinni nyelvi intézet szótártani szimpóziumára, egy kartonnyi pécsi szalonsört is vittem magammal nosztalgikus ajándékként, Paul nagy örömére.

Külföldi „nyelvi kalandzásai” mellett nem feledkezett meg szülőföldjéről, Hiiumaáról sem: összeállította a sziget sajátos „hiú” nyelvjárási szótárát: az észt nyelv helyi változatán nyilvánvaló nyomot hagyott az 1584-től hosszú ideig itt élő

svéd lakosság, akik a második világháború idején végül teljességgel és véglegesen a semleges Svédországba menekültek át.

Paul Kokla nemcsak kiváló tudós volt, aki jelentős mértékben hagyta ott a „keze nyomát” a finnugor tudományokon, hanem szerethető kolléga, emberséges vezető, jó kedélyű barát, igaz ember volt.

Az elmúlása miatt érzett fájdalomban és szomorúságban az észtországi hivatalos intézmények: az Eesti Keele Instituut, az Emakeele Selts, a Tallinna Ülikool, a Tartu Ülikool, a Linguistica Uralica, a Fenno-Ugria Asutus és az Eesti Ungari Selts mellett mi is, egykori magyar ismerősei, munkatársai, barátai is fájó szívvel osztozunk.

Janurik Tamás

✱

Csepregi Márta 70 éves

Lehet valami a Sárszentlőrinc környéki levegőben, mert meglepően sok kiemelkedő személyiség cseperedett errefelé: magyar szakosok számára ez a vidék egyből Illyés Gyulát és Lázár Ervint idézi fel, akik pedig olyan szerencsések, hogy finnugrisztikát is tanulhattak, azoknak a számára Csepregi Mártát is. Ebből a kis Tolna megyei faluból indult az ünnepelt, s került a bonyhádi gimnáziumi évek után a Szegedi Tudományegyetem (akkor még: József Attila Tudományegyetem) magyar–orosz szakára, mely kombinációhoz mindannyiunk szerencséjére később felvette a finnugor szakot is. A JATE-n ebben az időben is igen nyitott szellemiségű oktatói közösség dolgozott, amelynek 1974-ben, diplomázása után Márta maga is tagjává válhatott, igaz, csak egy rövidebb időre. Hajdú Pétert, Márta tanárát és mesterét nem lehet itt nem megemlíteni: diplomázás után az ő kutatócsoportjában kezdett el dolgozni a jubiláns, és amikor Hajdú Péter kutatócsoportja Budapestre került át (Hajdú Péter maga pedig a Nyelvtudományi Intézet igazgatója lett), Márta is a fővárosba költözött. 1975-től egészen nyugdíjazásáig az ELTE Finnugor Tanszékén dolgozott, végigjárta az egyetemi ranglétrát, 2004-ben habilitált, és végül 2012 és 2015 között maga is vezette a Tanszékét. Ebben a hosszú és gyümölcsöző egyetemi pályafutásban voltak hosszabb-rövidebb megszakítások, de ezek javarészt szintén egyetemi közegben töltött időszakok: egy rövid periódust leszámítva, melyben a Nyelvtudományi Intézet munkatársa volt (1977–1978), a Helsinki Egyetem Finnugor Tanszékén is oktatói tevékenységet folytatott 1984 és 1990 között magyar nyelvi lektorként, 2000 és 2002 között pedig

vendégprofesszorként. S bár most már nyugdíjas, továbbra is igen aktívan dolgozik, jelenleg pedig ismét munkakapcsolatban van a Nyelvtudományi Intézettel.

Bár sok éve követem Márta írásait, most, hogy e neves jubileum kapcsán újra böngészni kezdtem bibliográfiáját, megdöbbentem, hogy mennyire sokszínű a munkássága, hányféle témával és hányféle módon foglalkozott. Kezdvé az általa vizsgált nyelvészeti kérdésekkel, csak a témák felsorolásával meg lehetne tölteni két-három oldalt – személyes tapasztalatom pedig az, hogy nem lehet tőle olyat kérdezni a hanti nyelvről, amire ne tudna válaszolni. A teljesség igénye nélkül, inkább csak ízelítőként említhető meg, hogy foglalkozott szemantikai kérdésekkel (például megvilágította egy különös, magyarra nehezen fordítható igekötőpár jelentését), számos morfológiai, illetve morfoszintaktikai problémát tárgyalt az abesszívusztól a modális kategóriákon keresztül egészen a tárgyas ragozás kialakulásáig, és éppúgy foglalkozott a kontaktushatás eredményeként kialakuló véges összetett mondatokkal, mint az ősi örökség részét képező igeneves szerkezetekkel. Ez utóbbi témakörnek kitüntetett szerepe van munkásságában: a keleti hanti (vahi és vaszjugáni) igeneves szerkezetekről írta egyetemi doktori értekezését, és az utóbbi években számos átfogó jellegű publikációja jelent meg a nem finit szerkezetekről több nyelven különböző fórumokon, magyarul pedig a Nyelvtudományi Közlemények hasábjain. Remek információforrás az Ugor Nyelvek Tipológiai Adatbázisa, melyben a szurguti hanti nyelv paraméterleírásait szintén Csepregi Márta dolgozta ki.

Az ünnepelt pályafutásának első időszakában még szinte lehetetlen volt terepmunkát végezni, és az anyanyelvi beszélőkkel való találkozásra elsősorban a leningrádi Herzen Intézetben volt esély. Orosz szakos részképzése során Csepregi Márta élt is ezzel a lehetőséggel, és magától Marta Vahrusevától tanulhatott manysit, illetve ugyanitt megismerhette Nyikolaj Tyerjoskint is. Az obi-ugor nyelvek terepen történő tanulmányozására azonban csak a rendszerváltás után nyílt alkalom, és ezt Márta azonnal meg is ragadta. A terepmunka a 90-es években lelkiileg is, fizikailag is erőpróbáló tevékenység volt, éppúgy meg kellett birkóznia a bürokratikus akadályokkal, mint a közlekedési nehézségekkel (és a „nehézségek” ebben a kontextusban eufemizmus), a zord időjárással, valamint a gyönyörű északi természeti környezet által támasztott számos egyéb kihívással. Mindennek tükrében különösen szívmengető, hogyan összegzi maga az ünnepelt a tapasztalatait: „Számomra a terepmunka legnagyobb értéke az, hogy benne van a teljesség. Ha az ember ismeretlen, először hallott szöveget akar lejegyezni, egy sor hangtani, alaktani, mondattani, lexikai problémát kell megoldania, sőt a mitológiában is járatosnak kell lennie. A gyűjtött szövegek jórészt folklór alkotások, ezeknek a szépségére újra meg újra rácsodálkozhatunk. Az adatközlőkkel együtt élve néprajzi, földrajzi, biológiai ismeretekre is szert

tehetünk, minden utazás emberi és természeti élményeket rejteget” (Csepregi 1998: 155).⁷

A gyűjtött szövegeket részben kisebb-nagyobb szövegközlésekben, részben pedig az 1998-ban megjelentetett Szurguti osztják chrestomathiában publikálta, mely egy általános bevezető és egy nyelvtani áttekintés után majdnem száz oldalnyi frissen gyűjtött szöveget tartalmaz a hantinak egy olyan változatából, amelyből korábban alig-alig álltak rendelkezésre források. A terepmunkáknak, illetve a számos egyéb célú szibériai útnak köszönhetően Csepregi Márta az oroszországi kutatóközösségnek is ismert és elismert tagja, valamint a hantik között is nagy tiszteletnek örvend. Tudományos eredményei rendszeresen megjelennek oroszul is, a helyi közösségek számára elérhető módon és felületen. Kiemelkedő jelentőségű a 2015-ben megjelentetett kétnyelvű (orosz–hanti) szöveggyűjteménye, valamint a rá két évre kiadott nagyon részletes, orosz nyelvű szurguti hanti nyelvtan.

Ahogy a fenti idézet is kitért rá, a gyűjtött szövegeket Márta sokféle szempontból tanulmányozta. A folklórszövegek lejegyzése során megkerülhetetlen a mitológiai háttér megismerése és megismertetése. Különösen a szakrális műfajokra jellemző a tabunyelv használata, és ezek azok a szövegtípusok, amelyekben nem is lehet minden szóelőfordulást megfejteni: vannak olyan elemek, amelyekre maguk az obi-ugorok is azt mondják, hogy az az istenek nyelvéből került át az adott műbe, és ez okozza, hogy még számukra sem érthető. A speciális szókincs mellett Csepregi Márta foglalkozott az énekelt műfajoknak a grammatikai tulajdonságaival, a folklórszövegek hagyományozásának módjával és motívumkészletük változásával, illetve általában véve a különféle típusú folklórszövegek jellemzőivel.

Pályafutásában az oktatói tevékenységnek is igen nagy súlya van, egyaránt oktatott magyar, finnugor és észti szakon, rengeteg szakdolgozatnak volt témavezetője, és a finnugrisztikai doktori képzésben is fontos szerepet vállalt részben témavezetőként, részben az Uráli népek folklórja és irodalma doktori program vezetőjeként. Finnországi éveinek gyümölcse a finnek számára írt magyar nyelvkönyve (társszerző: Éva Gerevich-Kopteff), illetve a szintén finnül megírt magyar nyelvtana. A finnországi évek eredményeit Magyarországon is hasznosította: írt egyetemi jegyzetet is a finn nyelvről magyar szakosok számára (A finn mint rokonnyelv), valamint útmutatót a finn nyelvvizsgára készülőknek (Salánki Zsuzsával és Várady Eszterrel közösen).

Szintén kitérte szerephez jutott munkásságában a tudományos ismeretterjesztés részben előadások formájában, részben pedig publikációkban. Ezt a

⁷ Csepregi Márta 1998: Terepmunka régen és ma. In: Domokos Péter – Csepregi Márta (szerk.), 125 éves a budapesti Finnugor Tanszék. Uralisztikai Tanulmányok 9. Kel-Print, Budapest. 153–156.

tevékenységet is fáradhatatlanul folytatta mind Magyarországon (az Élet és Tudomány, illetve a Finnugor Világ hasábjain), mind pedig Finnországban. Nevéhez fűződnek a Magyar Nagylexikon uráli nyelveket, illetve neves uralistákat bemutató szócikkei éppúgy, mint a Finnországban megjelent, az uráli népeket bemutató kötet magyarokról szóló fejezete. Kiemelkedő jelentőségű ebben a műfajban az általa szerkesztett Finnugor kalauz, melynek több fejezetét is ő jegyzi, és izgalmas, friss írásai, illetve olvasóbarát felépítése sokat segít a finnugrisztika hazai népszerűsítésében.

Nagyon sok egyéb olyan munka is köthető hozzá, amely az uralisztikával foglalkozó tudományos közösséget segíti. Ilyen az általa írt számos recenzió, ilyenek az általa szerkesztett kötetek, és ilyen a hagyatékban maradt szövegek megfejtése és publikálása, amelyről nem túlzás azt állítani, hogy igazán heroikus munka. Csepregi Márta felvállalta K. F. Karjalainen keleti hanti folklórgyűjtésének kiadását (ezen a munkán dolgozott az utóbbi időben), valamint részt vett Schmidt Éva – egyelőre zárolt – hagyatékának leltározásában, és elévülhetetlen érdemei vannak abban (Ruttkay-Miklós Eszterrel és Sántha Istvánnal), hogy ez a páratlanul gazdag anyag Magyarországra kerülhetett (a kéziratok eredetiben, a videó- és audiófelvételek másolatban). Rengeteg tudományos társaságban, illetve társadalmi szervezetben aktív tag, akár vezető szerepben is, így például a Reguly Társaságnak is vezetőségi tagja. Elkötelezett munkájáért a finn köztársasági elnök, Tarja Halonen 2008-ban a Finn Oroszlán Lovagrend I. osztályú érdemrendjét ítélte neki oda.

A fenti sorok nyilván nem adnak teljes összeggést, óhatatlan, hogy egy ennyire gazdag életmű áttekintéséből egy és más kimarad, de szerintem sokan vannak (vagyunk), akik örömmel vállalják, hogy bármelyik további kerek évfordulóra pótolják majd a hiányosságokat. Mégsem csak emiatt van némi hiányérzet bennem, hanem azért is, mert az áttekintés olyan keveset ad vissza Márta személyiségéből. A hihetetlen teher- és munkabírásából, aki ha kell, sok-sok órán át ül a hallgatói oldalán, és segíti a munkájukat, de ha kell, akkor sok-sok kilométert gyalogol végig teljes menetfelszerelésben a hallgatói oldalán. Akinek olyan remek a humora, hogy élmény vele lenni, és amellyel a legabszurdabb szituációkat is elviselhetővé, sőt, élvezhetővé tudja tenni. Aki lehet, hogy egy ismeretlen városban két-három kanyar után már nehezen talál vissza a szállodájához, de olyan belső iránytűje van, amely minden helyzetben tévedhetetlenül mutatja neki a tisztességes, igaz utat.

Márta lényege talán ez: az igazság. Igazi kutató, igazi tanár, igazi barát. Igazi öröm, hogy ez a jubileum kapcsán kimondható. Drága Márta, Isten éltesen sokáig!

Gugán Katalin

Emberfáklya az anyanyelvért

„Ha anyanyelvem holnap elvész,
kész vagyok meghalni ma már.”
(Razul Ganzatov)

A világ nyelveinek túlnyomó része kis közösségek által beszélt, ezért fokozottan támogatásra szoruló, veszélyeztetett őshonos nyelv. A veszélyeztetettség mértékét mutatja, hogy még az optimista előrejelzések szerint is eltűnhet századunk végére a ma beszélt nyelveknek mintegy fele, pesszimista (vagy inkább realista) jóslatok szerint akár a 80-90%-a is. Szakértők azt tartják, hogy kéthetente tűnik el egy nyelv. Egy nyelv eltűnése egy világkép megszűnése is. Veszteség az egész kulturális hagyományra nézve, hiszen ezáltal pótolhatatlan tudás vesz el.

Szeptember 20. a kihalt uráli nyelvek napja. A déli szamojéd nyelvcsoporthoz tartozó kamassz nyelv utolsó beszélője, Klavgyija Plotnyikova ezen a napon hunyt el 1989-ben. 1950-től ő volt az egyetlen, aki még ismerte, és Istenhez fordulva imáiban még használta ezt a nyelvet. Az elmúlt évszázadokban már több, az uráli nyelvcsaládhoz tartozó nyelv is kihalt, így a szintén a déli szamojéd ághoz tartozó motor, kojbal és karagasz, a finnugor nyelvcsoporthból pedig a merja és a muroma, mely utóbbiak emlékét földrajzi nevek, vagy akár orosz hősének (bilinák) őrzik. A finnségi nyelvek közül a lív tekinthető kihaltnak, de erősen veszélyeztetett állapotban van a vót, az izsór, a vepsze is, akár csak az északi szamojéd ághoz tartozó enyec és nganaszan.

Talán nem véletlen, hogy az ENSZ a tavalyi esztendő a veszélyeztetett őshonos nyelvek évének nyilvánította. Az már más kérdés, hogy mi lesz, illetve lesz-e egyáltalán hozadéka ennek a nemes szándékból fakadt döntésnek. Nyilván rendeztek és az év hátralévő hónapjaiban rendeznek is még kisebb-nagyobb kulturális, tudományos, esetleg politikai rendezvényeket, amelyeken elmondják a mantrát: hogy a nyelveket óvni, őrizni és fejleszteni kell, és ehhez mindenféle politikai, gazdasági, szellemi támogatást meg kell adni. Eddigi tapasztalataim szerint az ilyen kijelentések többnyire megmaradnak a szavak szintjén. Néha az az érzésem, hogy – az oroszországi témához illően – Patyomkin-falukról, vagyis kulisszaépítésről van szó. Nem elég, hogy nehéz, ha nem lehetetlen támogatást kapni az év témájába vágó rendezvényekhez, még az UNESCO logójának a használatához is csak kacifántos úton lehet megszerezni az engedélyt. Így aztán én is megszerveztem és megvalósítottam néhány konferenciát, kiadtam könyveket – az UNESCO logója nélkül, mert fontosabbnak ítélem a tartalmat, mint az – üres – formát.

Az ENSZ-év apropójából vegyük az oroszországi finnugor és szamojéd nyelvek helyzetét példának. Az Oroszországi Föderáció tagja az Európa Tanácsnak, így

rájuk is vonatkoznak az ET kisebbségi, regionális nyelvekre és kultúrákra vonatkozó javaslatai. E dokumentumok némelyikét Oroszország nem is ratifikálta. Ezek a javaslatok amúgy sem kötelező érvényűek, az azokat mellőző országokon semmit nem lehet számonkérni. Egyébként pedig az oroszországi törvényhozás olyan törvényeket alkot, amelyek – papíron – akár a világ legdemokratikusabb jogi dokumentumának címét is elnyerhetnék. A kifelé irányuló propaganda pedig még fel is erősíti ennek hatását, s a nyugati demokratikus államok mindezt készpénznek is veszik, miközben a valóságban egyre erőteljesebb ütemben valósul meg az egy nyelv – egy kultúra – egy nép – egy vezér elve a birodalomban. A fokozódó asszimilációs nyomásnak sok tucat őshonos nyelv, kultúra és nép esik áldozatul, köztük nyelvrokonaink is.

Az asszimilációt szolgálják az olyan közigazgatási lépések, amikor megszüntetnek és/vagy orosz többségű közigazgatási egységekbe olvasztanak be etnikai körzeteket. Az őshonos nyelv és a hozzá kapcsolódó kultúra visszaszorítását, s végül megsemmisítését gyorsítja fel a közoktatási gyakorlat is. Az 1920-as évektől az 1960-as évekig működő nemzeti iskolai hálózatban lehetővé vált a minden tantárgyra kiterjedő, anyanyelven folyó oktatás. A nemzeti iskolák megszüntetésével az anyanyelv legfeljebb iskolai tantárgyként szerepelt az oktatásban. Majd kialakították a tanterven belül az ún. regionális komponenst, amely a tanterv mintegy 25%-át tette ki. Ennek keretében volt lehetőség az anyanyelvet, a saját kultúrát tanulni. A regionális komponens mintegy egy évtizeddel ezelőttig a tanterv kötelező része volt, majd fakultatívra vált, s ezzel megásták a sírját. Az őshonos nyelveket az őshonos nép etnikai hazájában az adott népből származó, s a nyelvet tudó tanulók kötelező jelleggel tanulták anyanyelvként heti 2-3 órában, míg a nem őshonos néphez tartozó tanulók (regionális) államnyelvként szintén heti 2-3 órában. Ez, persze, csak azokra az őshonos nyelvekre vonatkozott, amelyek megkapták a regionális államnyelvi státuszt. Ilyenek – elvben – az etnikai köztársaságok nyelvei, de például a Karjalai Köztársaság névadó (tituláris) őshonos népének nyelve nem lehetett regionális államnyelv, mert latin betűkkel írják, márpedig egy föderális törvényhely szerint regionális államnyelv csak cirill betűvel írt nyelv lehet. A köztársasági státusszal nem rendelkező, például autonóm körzetben élő őshonos népek nyelve regionális államnyelvként még csak szóba sem jöhetett.

Már az említett körülmények is hátrányos helyzetbe hozták az őshonos nyelveket, ám az uralkodó többségnek még ez sem volt elég. A nem orosz etnikai területeken élő orosz lakosság petíciókat intézett rendszeresen az adott köztársaság vezetőihez, de a föderáció illetékes minisztereihez és magához az elnökhöz is, kérve, hogy töröljék el az őshonos nép nyelvének regionális államnyelvként való kötelező tanítását. Kérésük végül is meghallgatásra talált. Az Oroszországi Föderáció elnöke jó két évvel ezelőtt Joskar-Olában – egy finnugor köztársaság fővárosában – tartott beszédében kijelentette, senkit nem lehet kötelezni arra,

hogy olyan nyelvet tanuljon, amelyet nem akar. Kijelentését jogi intézkedések sora követte. Megszűnt az őshonos nyelvek kötelező oktatása. Őshonos nyelvet akár anyanyelvként, akár regionális államnyelvként ettől kezdve csak fakultatív alapon, az érintett tanulók, a szülei és az iskola közös döntése alapján lehet tanítani és tanulni.

A döntés főként Tatarsztánban és Baskíriában, de a kaukázusi köztársaságokban is heves tiltakozást váltott ki. Tüntetések szerveztek, aláírásokat gyűjtöttek, beadványokat küldenek a politika minden szintjére. Úgy tűnik, hogy ezekben a köztársaságokban a nemzeti elit azonosul a tiltakozókkal. Az érintett finnugor köztársaságok lényegesen kisebb aktivitást mutatnak, s a nemzeti elit is inkább visszafogott figyelője az eseményeknek, mintsem élére állna a tiltakozó mozgalomnak. A tiltakozások egyelőre nem hoztak érdemi változást, s kötve hiszem, hogy lesz az őshonos nyelvekre, kultúrákra nézve bármiféle pozitív hatásuk. Így marad a személyes szembeszegülés.

2019. szeptember 10-én az Udmurt Köztársaság fővárosában, Izsevszkben a kormány épülete előtt gyűjtotta fel magát az ismert kutató, az egyetem intézetigazgatója és anyanyelvi aktivista, a 79 éves Albert Razin, tiltakozásul az anyanyelvét ért hátrányos megkülönböztetés miatt. A helyszínre érkező mentők még életben találták ugyan, de a kórházban belehalt sérüléseibe.

Razin egyike volt egy beadvány tizennégy aláírójának, amelyet az elmúlt évben a helyi parlamentnek címeztek. Ebben azt követelték, hogy a parlament utasítsa el az új nyelvtörvény megvalósítását. Bár Udmurtiában vannak kedvező jelei a népi kultúra és a nyelv megőrzésének – ilyen például a magyar mintára meghonosított táncház mozgalom, az udmurt nyelven éneklő rap együttesek –, a hivatalos politika akadályozza az udmurt nyelv és kultúra térnyerését. Még a 2000-es évek elején az akkori udmurtiai – egyébként orosz származású – elnök kijelentette, hogy a nemzeti iskolák nem kívánatos rezervátumok, s ennek szellemében igyekezett ellehetetleníteni olyan iskolák működését, amelyekben udmurtul is tanítottak.

Embértársaim, ne önmagatokat áldozzátok fel, mert ezzel is az elnyomó többség malmára hajjátok a vizet. Válasszátok a csendes tiltakozás útját. Beszéljétek otthon, a közösségekben, a munkahelyen, a vegyes házasságokban is anyanyelveiken. Adjátok tovább a nyelvet gyermekeiteknek. Ha másképp nem megy, válasszátok anyanyelveitek fakultatív tanítását és tanulását az iskolában. Ezzel mutassátok meg nyelveitek, kultúrátok és lelketek erejét. Ez idővel meghozza a maga gyümölcsét. Nehéz, fáradságos út ez, de végül siker fogja koronázni.

Kívülről jövő, nemzetközi támogatás csak abban az esetben remélhető, ha az érintettek is aktivizálják magukat. Az Európa Parlamentben a 2004–2009 közötti időszakban rendszeresen napirenden voltak plenáris felszólalások, amelyekben

elítélték az oroszországi finnugor kisebbségek vezetőit ért atrocitásokat. Ugyan ebben az időszakban sikerült elérni, hogy az EU jelentős pénzüsszeggel támogassa az oroszországi finnugor népek javát szolgáló programokat. Sajnos, a pénz közvetlenül Moszkvának adták át, így aztán annak csupán töredékét lehetett az eredeti célok érdekében felhasználni. Azonban még így is több finnugor köztársaság jutott európai pénzekhez, és sikerült értelmes programokat megvalósítani. Ezek egyike volt az öt finnugor nyelvre kiterjesztett Terminologia scholaris program, amelynek keretében tíz iskolai tantárgy szakszókincsét sikerült feldolgozni. A program eredménye 50 terminológiai kisszótár lett, amelyek lehetővé teszik, hogy az adott tantárgyakat anyanyelven oktassák. Ez jó néhány iskolában fakultatív alapon meg is valósul – közel hat évtizeddel azután, hogy megszüntették a nemzeti iskolákat.

Így érhet össze a belső akarat és a külső támogatás. Így őrizhető meg az őshonos nyelv, s ezen keresztül a világ nyelvi-kulturális sokszínűsége.

Pusztay János

*

Finnugor nyelvrokonság – őstörténet

Elolvastam Makoldi Miklós igazgató úr (Magyarságkutató Intézet) írásait (Magyar Nemzet aug. 25., szept. 19.), s 19-én délután megnéztem a kulturális csatornán Takaró Mihállyal folytatott beszélgetését őstörténetünkről. Sok mindenben egyetérték törekvéseivel, de megütötte a fületem a „Habsburgok által terjesztett finnugor nyelvrokonság” kitétel. Hát: a finnugor nyelvrokonság felismerése kissé régebbi, és semmi köze a Habsburgokhoz. Nézzük!

1. Mikori tehát az első tudósítás nyelvrokonságunkról? Mindenekelőtt idézzük fel rokon nyelveinket. A balti vagy finnségi csoportba tartozik a finn, a karjalai, az észti és számos kis, már-már kihalt nyelv: a lív, a vót, a vepsze és az inkeri. A lapp külön csoportot alkot a maga nyolc nyelvjárásával. A volgai nyelvek a mordvin és a cseremiszi. Keletebbre, de még az Uráltól innen élnek a zürjének és a votjákok, az Urálon túl pedig a vogulok és az osztjákok. Lakóhelyüket régen Jugriának, Ugriának nevezték. Távolabbi nyelvrokonságaink a szamojéd nyelvek, a szamojéd és a finnugor ág alkotja az uráli nyelvcsaládot.

Részletes tájékoztatást ad ezekről a népekről és nyelvekről Zsirai Miklós *Finnugor rokonságunk* c. könyvében. Ez az alapmű 1937-ben jelent meg, s egye-

temista korunkban elérhetetlen volt (nem mutatta be kedvezően akkori „nagy testvérünket”). 1994-ben a Trezor Kiadó újra megjelentette, Zaicz Gábornak az első kiadástól eltelt időszak tudományos eredményeiről szóló összefoglalásával. Zsirai könyvében alapos, elsődleges forrásokon nyugvó tudománytörténet is van, főleg erre támaszkodom a továbbiakban.

Honnan értesülhetett a középkori világ nyelvrokonaik létezéséről és a magyar nyelvvel való rokonságáról? Pontos adataink nincsenek, de a 15. században olyan történelmi folyamatok mentek végbe, amelyek révén fellendültek a távoli területekre való utazások. Akkoriban erősödött meg Moszkva, s megkezdte az Urálon túli területek meghódítását. Mindig is vonzotta az orosz kereskedőket a nemes prémek és a különleges természeti kincsek világa. Moszkva egyúttal ápolta kapcsolatait Rómával, általában a nyugati világgal is. III. Iván cár barátságos kapcsolatban, szövetségi jó viszonyban volt Mátyás királlyal. Egyik Mátyáshoz intézett levelében a Jugria nagyfejedelme címet is használta. Így szerzett hírt Európa a jugorokról, vagyis a vogulokról és az osztjákokról. S így terelődött az utazók figyelme a magyarok és a jugorok nyelvi egyezéseire, nyelvi rokonságára.

Ezt írja Zsirai: „A korszak etimologizáló hajlamait ismerve azonban éppolyan valószínűnek látjuk azt a lehetőséget, hogy az *ungar*, orosz *ugor* (=magyar) ~ *jugor* (=vogul-osztják), az *Ungria* (=Magyarország) ~ *Jugria* (=vogulág-osztjakság) nevek összezsugorodása indította meg az összekapcsolás folyamatát.”

Ezeket az észrevételeket megismétlik lengyel, osztrák, német, svéd utazók, de ezek mégis csak szórványos észrevételek maradtak. A látóhatár a 17–18. században teljesebben ki, összehasonlító munkák és nagy, soknyelvű szótárak megjelenésével. (Zsirai mindent felsorol!)

A nyelvrokonság észrevétele tehát jó ötszáz évnyi folyamat volt, semmi köze a Habsburgokhoz. Megvallom, én a Habsburgokhoz való kapcsolást Amerikában hallottam, amerikai magyaroktól, akik nem voltak tudósok, még tájékozottak sem, csak hallottak ezt-azt Bobula Idáról és fehér lovat áldozó Buenos Aires-i magyarokról. Azt magyarálták nekem, hogy a Habsburgok bérelték fel a német származású Budenz Józsefet, hogy bizonyítsa be finnugor rokonságunkat, pedig nekünk sumér őseink voltak. Ezt nevezte Zsirai „déli bábos nyelvrokonságnak” (van sok lehetőség, bőven, pl. egyik kollégám a Missouri Egyetemen azt magyarált nekem, hogy a magyar rokon nyelve a koreai, ti. ő ezt tanulta). De nagyon előre szaladtunk.

Ezt írja Makoldi Miklós augusztusi cikkében: „...nem csoda, hogy a Habsburgok részéről támogatást és elismerést kapott, a magyarok részéről pedig heves ellenállást váltott ki Sajnovics József 1770-es munkája, mely a magyar és a lapp nyelv rokonságát boncolgatja...” Éder Zoltán tanulmánya (1974) feltárta, hogy a háttérben a jezsuita és a piarista rend vitája állt nyelvrokonságunkról, s ennek eldöntésére vállalkozott a csillagász Hell Miksa és a jezsuita-matematikus Sajnovics János: elhatározták, hogy a csillagászati megfigyelések mellett a lapp

nyelvet is tanulmányozzák Vardö szigetén, ahol lappok élnek. Vardö Norvégia legészakibb részén van, Norvégia pedig akkoriban dán fennhatóság alatt volt, így a dán király, VII. Keresztély támogatta az expedíciót, s a Demonstráció először Koppenhágában jelent meg. Ennyit a Habsburgok támogatásáról (azért volt valami: Mária Terézia útjára engedte Hellt, aki az udvari csillagvizsgáló igazgatója volt). A magyarok tiltakozása a „halzsíros atyafiság” ellen igaz, mert a hun–avar rokonság hite volt divatban (ezt tanította pl. a népszerű Hármaskis Tükör, Losontzi István 1773-ban megjelent s vagy száz évig használt tankönyve). Sajnovics Demonstrációja azonban több boncolgatásnál: a szavak egy részének és a nyelvtani szerkezetnek máig érvényes összehasonlítása (Lakó György elemzi Sajnovicsról szóló monográfiájában, egyébként a Demonstráció már olvasható magyarul, sőt angolul és németül is).

2. Nagyobb probléma a nyelvrokonság és a faji rokonság összekeverése. Nézzük!

Makoldi Miklós „nyelvészeti alapokon nyugvó kényszerpályáról” ír. Egy dologról – úgy tűnik – megfélemedezik: a finnugor történelmi-összehasonlító nyelvtudományban mindig is tanították, sőt erőteljesen hangsúlyozták, hogy a nyelvi rokonság és a faji (antropológiai, embertani) rokonság nem azonos, két különböző dolog! Az első egyetemi órákon nyomatékosan magyarázta a nyelvi rokonság és a faji rokonság különbözőségét hajdani professzorom, Lakó György. Zsirai Miklós Finnugor rokonságunk című monumentális művében (1937/1994) ez olvasható a Nyelvrokonság és faji rokonság fejezetben: „Ha látjuk, hogy az egyes nyelveket, még inkább az egyes nyelvcsaládokat beszélő közösségek fajilag egymástól mennyire különböző elemekből, csoportokból alakultak ki, nem lepődhetünk meg azon, hogy a finnugorság sem kivétel, hogy a finnugor nyelveken beszélő népek közt, sőt az egyes finnugor népeken belül is találunk faji eltéréseket. Az avatatlan szem is észreveszi ti., hogy a finnugorságban a következő négy-öt egymástól meglehetősen elkülönülő embertani típus különböztethető meg: 1. a lapp, 2. a finn, 3. a mordvin–cseremis–votják–ziürjén vagy központi finnugor típus, 4. a vogul–osztják vagy obi-ugor és 5. a magyar típus.” Embertani szempontból tehát különbözünk a többi nyelvrokontól, de a nyelvünk attól még finnugor.

Ismeretes a nyelvcsere lehetősége, népcsoportok olvadhatnak egymásba; ilyen események ma is történnek, a szociolingvisztika aprólékosan elemzi ezeket a folyamatokat. Egyetlen példa: a bolgár eredetileg törökös nép volt, s nyelvcserevel lett szláv nyelvű. Érdekes módon, az indoeurópai nyelvek összetartozását nem vonják kétségbe, pedig embertanilag mennyire más az indiai és a svéd! Az érdeklődő megszemlélheti a különböző embertípusokat a Pannon enciklopédia Magyar nyelv és irodalom című kötetének színes felvételein.

Az embertani különbségek nem zárják ki a nyelvi rokonságot! Ha a genetika kibogozza a népek keveredését, az még egyáltalán nem bizonyíték a nyelvrokonságra.

ság cáfolatára. Tehát: más a faji rokonság és más a nyelvrokonság, nem szabad összekeverni! Kutassák csak a régészeti hagyományokat és a genetikai összetartozásokat, attól még a nyelvrokonság bebizonyított tény.

Nem tudom, foglalkoztak-e a többi finnugor nép őstörténetével? Hogyan élhettek legközelebbi nyelvrokonaink, a vogulok és az osztjokok? Erről képet kaphatunk a Reguly Antal által gyűjtött osztják hőselektől. (Makoldi Miklós is fontosnak tartja a néphagyományt – a tévében ezt mondta.) Főszereplőjük a fejedelmhős, hosszú hajfonata van, bőrharsnyát hord és lovon ül! (A ló egyébként ugor szó!) Olyan életmódjuk lehetett, mint a sztyeppei magyaroknak. Erős faváraiak voltak, fejedelmeik; a 15. század után válhattak lakóhelyet és életmódot: ekkor adták fel önállóságukat az orosz hódítás következtében (utaltam fentebb III. Iván cásra, aki felvette a Jugria nagyfejedelme címet).

A nyelvrokonság bizonyítása éppoly egzakt tudomány, mint a genetika. Nem az esetleges egybecsengések a lényegesek a szavak rokonításában, hanem a szisztematikus különbségek! Mint a számsorban, a matematikában! A nyelvtani rendszer rokonítása is egzakt (ez volt Sajnovics fő érdeme).

Összegezve: a finnugor nyelvrokonság felismerése legalább ötszáz éves, bizonyítása egzakt szabályokon alapul. A nyelvrokonságnak semmi köze a faji rokonsághoz, ne keverjük! Makoldi Miklós második cikkének a zárómondata a következő: „Tisztelt hölgyeim, uraim, önök mit választanának?” Semmit nem kell választani: két különböző dologról van szó, nem kell őket szembefordítani, mind-egyiknek megvan a sajátossága és létjogosultsága.

Adamikné Jászó Anna

*

Az etruszk nyelv Európa elveszett kincse

Az etruszk nyelv az utóbbi években „divatcikk” lett Magyarországon, legalábbis abban az értelemben, hogy tömegével jelentek meg az etruszk nyelvvel kapcsolatos írások különböző netes oldalakon, de nyomtatott kiadványokban is.

Azt a gondolatot, hogy az etruszk nyelvnek valamiféle köze lehet a magyar nyelvhez, Mario Alineinek *Az ősi kapocs. A magyar–etruszk nyelvrokonság* című, 2005-ben megjelent könyve élesztette fel újra. (Az etruszk–magyar nyelvi rokonságot először 1874-ben vetette fel Isaac Taylor brit tudós pap.)

A magyarra fordított változat a könyv címében már megelégedett az etruszk–magyar nyelvrokonság hangoztatásával, az eredeti, 2003-ban megjelent olasz változat az *Etrusco: Una forma arcaica di ungherese* (Etruszk: A magyar nyelv archaikus formája) még etruszk–magyar nyelvazonosságot hirdetett.

Az 1926-ban született és 2018-ban elhunyt, e munkája magyar kiadásának impresszuma szerint „komoly nemzetközi tekintéllyel rendelkező nyelvész”, a nyelvi kontinuitás elméletének kidolgozója, ezt a magyarra fordított könyvét 2005-ben népes közönség („élő etruszkok”) előtt mutatta be a budapesti Olasz Intézetben. A magyar tudományos világ azonban nem fogadta el ezeket a nézeteit, a mű magyar oldalról számos negatív bírálatot kapott.

Mindenestre eléggé árulkodó az is, hogy ez az 512 oldalas, terjedelmes „tudományos” munka nem kapott helyet abban a modern etruszk kutatásokat átfogó bibliográfiában sem, amelyet Luca Rigobianco állított össze *Su numerus, genus e sexus. Elementi per una grammatica dell'etrusco* (A numerusról, genusról és sexusról. Elemek egy etruszk grammatika számára) című, 2013-ban védett doktori értekezéséhez: a tizenegy oldalon felsorolt 410 bibliográfiai adat között egyáltalán nem fordul elő a nagy félrevezetők közül Mario Alinei, Massimo Pittau vagy Adolfo Zavaroni neve.

Az okokra Alinei könyve megállapításainak részletes elemzése helyett csupán egy rövid etruszk szöveg (egy nyolc szavas mondat) kétféle, a Facchetti-féle „hivatalos” és az Alinei-féle „etrumogyer” értelmezésével szeretnék rávilágítani.

Az etruszk nyelv kutatásának ez a számomra ikonikus mondata egy i. e. 3. századi bronztükör hátlapjára vésett mitológiai jelenet magyarázó felirata:

ECA SREN TVA IXNAC HERCLE UNIAL CLAN THRASCE

A bronz tükörlapra vésett jeleneten több istenség társaságában Uni (Júno) istennő éppen megszoptatja a (felnőtt, szakállas) Herclét (Herkulest): ezzel a szimbolikus gesztussal jelezve, hogy fiává fogadja. Magát az erről tudósító feliratot egy kis táblán az istennő széke mögött Nethuns (Neptun) isten tartja a kezében.

Az etruszk feliratnak az etruszkológusok által elfogadott „hivatalos” értelmezése (Giulio Mauro Facchetti: *L'enigma svelato della lingua etrusca*. Roma 2000, 187): *Questa figura mostra come Ercole divenne figlio di Uni*. A magyar nyelvű szavankénti értelmezés az eredeti etruszk szöveg és az olasz fordítás alapján:

E jelenet mutatja hogyan Herkules Júnónak fia lett

'Ez a jelenet azt mutatja, hogyan lett Herkules Júnó fia'.

Az Alinei-módszer ezzel szemben: keress az etruszk szavakhoz megközelítőleg hasonló magyar (vagy ennek hiányában manysi vagy egyéb finnugor nyelvből azonosítható) szavakat: ECA = 'ez itt' (enyec *eke, eko*), SREN : olvasd *eszren* = 'észre', TVA : olvasd *teva* = 'téve', észre téve, együtt 'ezt észbe vésvé', IXNAC: *ígynak* = 'ígyen', HERCLE = Herkules, UNIAL = Júnóé (itt az *-l* a magyar **ablatívusz képzője**, vö. *alul, felül* stb.), CLAN = fiú, THRASCE = THRA : olvasd *tehra* = 'tejra' (**szublatívusz összetétel**), SCE : olvasd *eszke* = 'evett' (az eszik ige elbeszélő múlt idejű *eszik-é > eszké* alakja). A felirat teljes értelmezése így: „(Használd) ezt (a tükröt), eszedbe vésvé, hogyan táplálkozott tejjel Herkules, Júnó fia.”

Erre mondja a művelt svéd: *Sapienti sat*.

Az etruszkok Észak-Itáliában, az egykori latin *Tūscī* elnevezésüket viselő mai *Toscana* tartomány területén és attól északabbra meg délebbre hozták létre a tizenkét városállam szövetségéből álló Etruriát, amely a saját időszámításuk szerint az i. e. 968-at tekintette felemelkedése kezdetének, és önálló létezése i. e. 265-ben az utolsó még etruszk városnak, Velznának a rómaiak által történt elfoglalásával ért véget. Ezt követően egész Etruria betagozódott a római közigazgatásba, megkezdődött az etruszk népesség „békés romanizálása”, a latin nyelv vált hivatalos nyelvvé, az etruszk nyelv a faliszk, umber és más itálikus nyelvekkel együtt fokozatosan visszaszorult, ebben nagy szerepe volt annak, hogy i. e. 90-ben az etruszkok is megkapták a római polgárjogot, a római birodalom teljes jogú állampolgáraivá lettek.

Az etruszk nyelv elsősorban beszélt nyelv volt. Az etruszkok nagy része iskolázatlan, írástudatlan volt, a tanult írástudók írni testületeket alkotva mesterséggént üzték a szövegek rögzítését különböző íráshordozókra: agyagtáblákra, ólomlemezre, bronzlemezre, aranylemezre, csiszolt bronztükrök hátlapjára, sírkövekre, határt jelző kövekre, áldozati kerámiákra vésvé vagy lenvászra festve.

Minthogy az írni testületek különleges tudását búsán meg kellett fizetni, írásos feljegyzéseket az egyszerű közemberek szinte soha, a módosabb előkelők pedig csak különleges események alkalmával készíttettek: a különböző isteneknek szánt adományokra, az elhunyt hozzátartozók emlékének megőrzésére, adás-vételek, ajándékozások vagy egyéb jogi ügyletek, birtokviták lezárására. Az írni tudó papi testületek pedig az isteneknek szóló áldozatok, madárjósások és egyéb szertartások „ügyrendjét” saját maguk rögzítették.

Mai ismereteink szerint több mint tizenegyezer etruszk írásos emlék (alfabetikus jelsorozat) őrződött meg különböző adathordozókon (síremlékek, vázák, vallási szertartásedények, bronzból készült tükrök stb. feliratain). Ezek közül 8500 szerepel Helmut Rix *Etruskische Texte* című (1991-ben közzétett) munkájában, amely a hasonló jellegű korábbi – Pallottino *Testimonia Linguae Etruscae* című (1954-ben latin nyelven kiadott) művét túlhaladva – az etruszk nyelv írásos emlékeinek mindmáig legteljesebb gyűjteménye. Ezeknek a szövegeknek azonban közel kilencven százaléka rövid sírfelirat, amelyeken legtöbbször csupán az elhunyt neve olvasható, rangjára, foglalkozására, a szülőkre való esetleges utalással, évszámokkal és igen kevés köznévi szóanyaggal.

Az etruszkok magát az írás tudományát a nyugati görögöktől vették át (az itáliai görög gyarmatok közvetítésével), majd a görög alfabetumot a maguk hangrendjéhez alakították: minthogy nem voltak zöngés zárhangjaik, a béta és a delta kimaradt a betűsorból a gamma pedig C alakban [k] hangértéket kapott. Amikor a latinok átvették az etruszkok írását a B és a D visszakerült a betűsorba, az A B C D azonban már nem alfa, béta, gamma, delta, hanem á bé cé dé lett.

A C betű eleinte a [g] hang jelölésére is szolgált. Később a [k] és [g] hangok jelölésére közösen használt C jelet megtoldották egy megkülönböztető vonással, így lett a G az egyetlen valóban latin alkotású betűjel. A klasszikus latinban a dél-etruszk disztribúció örökségeként a [k] hangnak háromféle betűjele volt: a C K és Q. Az etruszkok a C jelet e és i, a K jelet a, a Q jelet pedig u előtt írták (az etruszkban nem volt o hang). A latinok átvették az u előtti Q jelet, a K jelet viszont alig, csak néhány görög eredetű szóban használták, a C lett a [k] hang általános jelölője: a klasszikus latinban még minden hanghelyzetben [k]-nak ejtették (Adamik Béla: *A latin nyelv története* 2009. 115–119).

Az etruszkok a betűket jobbról balra írták a mai latin betűk tükörképeként: az egyiptomi hieroglifák jelei mindig középre néztek, ennek örökségeként az etruszk betűk is mindig előre „néznek”. Ha a sor végén nem volt elég hely, a maradék betűket (busztrufedon 'ökörszántás' módjára) visszafelé és tükörképükkel írták.

Minthogy az etruszk ábécé jelei – néhány észak-etruszk ~ dél-etruszk ingadozástól eltekintve – egyértelműen beazonosíthatók, az etruszk szövegeket kis gyakorlással jól el lehet olvasni, anélkül azonban, hogy a szövegek szavait megérthetnénk.

Az etruszk nyelv ugyanis mai tudományos ismereteink szerint rokontalan szigetnyelv, minden eddigi rokonítási kísérlet a latinnal, más környező itálikus nyelvekkel, különböző hihalt kisázsiai nyelvekkel, a baszkokkal, grúzzal, magyarral lényegében sikertelen maradt: egyik sem vezetett el ahhoz, hogy a teljes etruszk szóanyag a különböző szövegekben koherensen azonos jelentésekkel értelmezhető legyen.

A mennyiségben viszonylag jelentős etruszk szöveganyagnak legfőbb szépség-hibája az, hogy nincsen semmilyen hiteles fordításuk, nincsenek olyan bilingvis szövegek, amelyek támpontokat adhatnának az egyes etruszk szavak jelentésének vagy legalábbis tágabb jelentéskörének a meghatározásához. Ezért számított nagy tudományos szenzációnak egy olyan etruszk szövegemlék felbukkanása, amely az etruszk mellett egy ismertebb nyelven, a karthágóiak pun (főníciai) nyelvén írta le ugyanazt a vallási eseményt. Ez az új nyelvemlék a lelőhelye után és anyaga alapján a pyrgi aranylemezek elnevezést kapta.

1964-ben, az ősi Pyrgi romjain épült Santa Severában, az egykori Caisra (ma: Cervetere) kikötőjében került napvilágra három aranylemez a Massimo Pallottino vezette régészeti ásatások során: a feltételezések szerint még az etruszk szentélynek a római légiók általi lerombolása előtt igen gondosan elrejtett lemezekre egy mélyre ásott kádban találtak rá az egykori etruszk templom két épülete között.

Két aranytábla etruszk, a harmadik főníciai nyelven íródott, és jelentőségét is ez adja, hiszen a kétnyelvű szöveg alkalmat adhatott volna az etruszk szöveggel való „szembesítésre”. A lemezek első elemzői azt várták ugyanis, hogy a főníciai nyelven íródott lemez szövegének ismerete támpontokat adhat az etruszk szöveg szavainak hitelesebb azonosításához. Ez a remény azonban nem vált be.

Az etruszk és főníciai nyelvű táblák szövege ugyanis nem teljesen azonos: ugyanazt a témát, egy etruszk városvezető által egy főníciai istennőnek állított szentély és istenszobor adományozását, más szavakkal és kifejezésekkel adja vissza, a két etruszk nyelvű lemez 52 szövegszava egyébként is elégtelen mennyiségű adatot szolgáltathatott volna az etruszk szókinccs egészének jelentéstani elemzéséhez.

Az első etruszk nyelvű lemez olvasata:

ITA TMIA ICAC HERAMAŠVA VATIEXE UNIALASTRES ΘEMIASA MEX ΘUTA ΘEFARIEI VELIANAS SAL ||
 CLUVENIAS TURUCE MUNISTAS ΘUVAS TAMERESCA ILACVE || TULERASE NAC CI AVIL XURVAR
 TEŠIAMEITALE ILACVE ALŠASE NAC ATRANES ZILACAL SELEITALA ACNAŠVERS ITANIM HERAMVE AVIL
 ENIACA PULUMXVA ||

És hozzátétőlegesen magyar értelmezése:

Ezt a templomot és ezt a szobrot Uni istennő kérte. Az etruszk szövetség megalapítója, Thefarie Velianas adományozta mindkettőt. Ez illett a szent helyhez Tulerase ünnepén, három évvel a hatalomra lépése után, és Alšase ünnepén, a prétori hivatal előtti tűzgyújtás (Uni istennő temetése) ünnepén. És végül: a szobroknak legyen annyi éve, ahány a csillag.

Bodnár Erika (Színia álnéven) kiadott *Az etruszk–magyar aranylemezek titka. Megoldódik a magyar múlt rejtélye...* című, hely és évszám nélküli könyvében az etruszk karaktereket a székely-magyar rovásírás jeleinek értelmezve jut egészen más (meglehetősen pajzán) megoldásra. Maga az így kiolvasott szöveg zagyva

értelmetlenség, idézésre sem érdemes (de azért az első sorok „hangkiegészítésekkel”):

...szia. Ity esz a szénán zép naty gai. Szep zsep Terész ala.

Kín pék job étyszaka. Tyopázs ótja. Job mány szop asz, gyepłőszára kál... stb.

Helyette viszont hadd idézzem a szerző önelégült magafényezését: „Nem állítom, hogy teljesen tökéletes a szöveg olvasata, valószínűleg lehetne rajta finomítani, abban azonban teljesen biztosak lehetünk, hogy ez az írás **magyar**, mégpedig egy egészen hétköznapi levél szövege, amelyet egy anya, vagy egy apa írhatott **jóval időszámításunk előtt** a lányának. Írta mindezt aranylemezen. Érdekes. Időszámításunk előtti őseink ezek szerint folyamatosan írtak, és olvastak, ráadásul aranylemezeket használtak az íráshoz. Akkor, amikor Európa önmagukat a civilizáció megteremtőinek tartó népei bizony még kunyhókban éltek...” (58. oldal)

Sic transit gloria mundi: így lesz a rómaiak elleni etruszk–pun szövetség adománnyal való megpecsételéséből, az Astarte pun istennő etruszk másának szánt adományt megörökítő szent vallási dokumentumból egy „hétköznapi” családi levelezés...

Az etruszk nyelv valódi vizsgálatára kétnyelvű források hiányában csak az összehasonlító-etimológiai módszer és a hermeneutikai vagy más néven kombinatorikus módszer maradt.

Az etimológiai módszer – valóban rokonítható nyelvek hiányában – nem vezetett mindeddig elfogadható eredményekre. Az egyetlen még teljes egészében kiaknázatlan lehetőség a teljes etruszk szóanyag tematikusan kódolt számítógépes adatbázisának a létrehozása lenne, bár az a tény, hogy az etruszk szövegemlékek túlnyomó része csupán rövid sírfelirat, olyan lehetetlen kutatási helyzetet teremt, mintha valaki egy nyelv egészét egy vidéki kisváros sírfelirataiból próbálná meg rekonstruálni.

Az etruszk nyelv – egy letűnt nagy ívű ókori kultúra írásos hordozója – makacsul ellenáll minden megfejtési kísérletnek, mintha ez lenne ennek a kihálásra ítélt nyelvnek a méltó bosszúja azért, mert az etruszkokat leigázó rómaiak nem tartották fontosnak, hogy a latin nyelvű birodalomba beolvasztott etruszkok szellemi kincseit fordításokkal, kétnyelvű munkákkal átörökítsék az utókoroknak.

Az etruszk nyelv még sokáig Európa elveszett kincse marad.

Janurik Tamás

*

Monumentális munka, a 21. századi finnugor nyelv tudomány egyik alapműve

Maticsák Sándor: A magyar nyelv eredete és rokonsága
Gondolat Kiadó. Budapest 2020. 590 l.

Az *Előszó*ból (9–11) megtudjuk, hogy a kézikönyv nyolc fejezete nyelvészeti és őstörténeti alapismeretekkel látja el olvasóját. „Könyvemben azokat a tudományos módszereket mutatom be, amelyekkel kétséget kizáróan igazolni lehet, hogy a magyar nyelv (nem a nép, hanem a nyelv!) finnugor eredetű.” A szerző megemlíti, hogy az ún. „művelt nagyközönségnek” szánja művét. A könyvet elolvasva az a véleményem: a bölcsészkaros egyetemistáknak, a magyar és történelem szakos tanároknak, vagyis az érdeklődők javarészeének a nyelvészeti és genetikai fejtegetések általában érthetőek lehetnek. Az uráli népek elnevezésének a kérdését ugyanúgy (felemásan) oldja meg, mint Hajdú Péter és Bereczki Gábor: a finnugoroknak a külső, a szamojédoknak pedig a belső nevét használja alkotásában.

1. *A magyar nyelv helye a világ nyelvei között* (13–28). A magyar nyelvet mintegy 13 millió ember beszéli, nem kis nyelv, és pillanatnyilag a kihalás veszélye sem fenyegeti. E nyelvvel kapcsolatban is felvetődik a nyelv és a nyelvjárás közötti határ, például a csángó esetében. Maticsák a nyelvek tipológiai rokonságát ismertette az izoláló, az agglutináló, a flektáló és az inkorporáló nyelvek jellegzetességeit sorolja fel. Ezek után következik a világ nyelveinek eredet szerinti rokonsága (15 csoportban). Az emberek által általában ismert nyelvcsaládokon kívül több csoport nyelvei (az afrikai, az amerikai indián és hozzátehetjük: a kaukázusi nyelvek is) földrajzi kategóriáknak mondhatók. A finnugor nyelvek közül – mint ismeretes – a cseremis, a mordvin, a finnugori nyelvek és a lapp finn-volgai nyelvek, és csak földrajzi közelség miatt lehet a cseremiszt és a mordvint volgai nyelvnek tekinteni (de a votjátot még így sem, pedig a 13. sz. jegyzetben [17. l.] így olvasható). Igen tanulságos a tipológiai és az eredet szerinti rokonság összefüggését boncoló kis fejtegetés.

2. *Nép és nyelv nem azonos* (29–58). Maticsák leszögezi: „a legfontosabb feladatunk annak tudatosítása, hogy nép és nyelv nem (szükségszerűen) azonos. A nyelvnek eredete van, a népek eredetei.” Egykori és mai népekről és neveikről szól e kérdéskörben az első megközelítés. Megemlítem, hogy külső nevünk, az *Ungar* ~ *Hungar* kérdésében Benkő Loránd a magyar nyelvészek között azt nyilatkozta, hogy a *h-t* Anonymus írta a magánhangzóval kezdő szó elé, minthogy véleménye szerint hunok vagyunk. Kitűnőek az elsősorban a laikusoknak szánt *Nyelvészet és régészet*, valamint a *Nyelvészet és grammatika* című alfejezetek is. Különösen a DNS-vizsgálatokról, valamint az archeogenetika

és az őstörténet összefüggéséről olvashatunk a kérdéskört tekintve világos mondatokat.

3. *A magyar nyelv rokonításának objektív és szubjektív problémái* (59–74). A fejezet elején a szerző – kitűnő szerkesztői és pedagógiai érzékkel – a Miatyánk kezdő sorát végigzongorázza a latintól a finnugor nyelvekig. A magyar alapszókinccs tanúságtételéről esik ezután szó, majd pedig a magyar hangok szabályos változásaival ismerkedhetünk meg. Budenz József két alapvető művét (*Magyar–Ugor összehasonlító szótár*, ill. *Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana*) is megemlíthette volna Maticsák a finnugor nyelvrokonság bizonyítékainak említésekor. A fejezet további részében a szerző a nyelvészeti dilettantizmus „nyelven kívüli mozgatórugóit” sorolja fel, így az ún. Habsburg-összeesküvést és a tudományág ún. szovjet támogatását. Közben mondanivalóját bizonyítandó egy-egy mozzanatot kiragad a történelmünkéből, mint például Trefort Ágoston egy bizonyos – valójában el sem hangzott – nyelvpolitikai kijelentését. A végeredmény: a napi politikával gyakran összefonódó összeesküvés-elméletek szükség-szerű következményeként manapság „egyre többen hisznek abban, hogy hunok, türkök vagyunk” (pontosabban a nyelvünk török eredetű).

4. *Nem finnugor teóriák a magyar nyelv eredetére* (75–158). A kezdeti nyelvi sokszínűség bemutatása után Maticsák sorra veszi és megbírálja a hun, a szkíta, a héber, a török, a sumér és egyéb rokonítások elméletét, majd a magyarral mint „ősnyelvet” és az ősmagyar hangszimbolikával foglalkozik, végül pedig a rovásírás kérdéskörét járja be. A hun nyelv az újabb összekeverések (például A világ nyelvei c. enciklopédia) szerint kihalt török nyelv. Attila halála után a hun szövetség felbomlott. A „sztyeppén élők beolvadtak a bolgárok, a Duna vidékén maradtak pedig az avarok közé”. A dél-oroszországi hunok egy része a bolgár (kazár) birodalomban – véleményem szerint – akár az ősmagyarokkal is keveredhetett. A hazánkba a 10–11. században betelepülő besenyők és kunok is azóta kihalt török nyelvet beszéltek, és a 15. században lettek magyar nyelvűekké. Kiváló a könyvben a magyar–török rokonítás tárgyalása (urál-altaji rokonság, a vándorlások korának ómagyar–ótörök kapcsolatai, nyelvünk török jövevényszavai, a jelenkori magyar–török rokonítási kísérletek). Manapság e kérdésről az a nyelvészek véleménye, és ez tanítandó az iskolásoknak: „Az ótörök törzsszövetségben kultúránk, hitvilágunk jelentős mértékben eltörökösödött, de nyelvünk alaprétege megmaradt finnugornak.” Mintaszerű a magyar–sumér rokonítás bemutatása is, nagyszerűen alkalmas akár bizonyos népművelő előadások alapanyagának is. Három jellegzetes alfejezet következik ezután, mindegyikük szembefordul a hivatalos akadémiai állásponttal. 1. A magyar mint ősn nyelv, amely a 19. századtól napjainkig, a különböző internetes csatornákon megjelenik. 2. Az ősmagyar hangszimbolika, a nyelveredet-magyarázatok kedvelt eszköze a 19. században tűnt fel, és manapság már – mint látom – nemigen követik. 3. A nálunk újabban „divatosá vált” gyöknyelvészeti rejtelméibe is

beavat a szerző Czuczor Gergelytől és Fogarasi Jánostól a mai száználmas kísérletezőkig. E nézetek legjellemzőbb képviselői Horvát István (1.), Tánácsics Mihály (2.) és napjaink Marác Lászlója (3.). Végül a fejezet jól összefogott A rovásírás c. alfejezete szemléletesen mutatja be: „Az egy adott nyelv által használt ábécé és a nyelv eredete között semmilyen összefüggés sincs, ez kultúrtörténeti tényezők függvénye.” „Székelyföldön a rovásírás egyértelműen a székely identitás része.”

5. *Uráli (finnugor és szamojéd) népek és nyelvek* (159–327). A bevezetésben többször szó esik a nyelvek és nyelvjárások közötti feloldhatatlan ellentétekről. A négy földrajzi areában élő uráli népek közül én a Volga és az Urál közötti területtől nyugatra elhelyezkedő népeket nem volgainak (földrajzi meghatározás), hanem továbbra is finn-volgainak nevezném. Meghökkenítő, hogy legközelebbi nyelvrokonaink, a vogulok nyelvét ma már ezernél kevesebben beszélik. A bevezetést bibliográfia, az uráli népek családfája és az oroszországi lakóterületeinek térképe zárja. Remek az egy lapon (161) összeállított, az uráli népekkel és nyelvekkel, továbbá azok történetével, az uráli nyelvek kresztomátiáival, az uráli népek irodalmával, mitológiájával, valamint az orosz többségi állam nyelvpolitikájával kapcsolatos bő irodalomjegyzék vázlata. Ezek után következik az uráli népek és nyelvek bemutatása. Meglepő, hogy a finnugor népektől indul el, és nem az ugoroktól. Zsirai Miklós kézikönyve ilyen szempontból nézve magyar központú, nem úgy, mint – a jelen művel megegyezően – Hajdú Péter és Bereczki Gábor munkái. Az egyes uráli nyelvek bemutatásakor a leggyakrabban a megfelelő uráli kresztomátiák anyagát (például Rédei, Bereczki) adaptálja. A manapság külön nyelvként számon tartott meänkielit és a kvént, valamint a szetut és a vörut külön tárgyalja, de eszembe jut az észt Paul Kokla, aki hét finnugor nyelvet fogadott el (egyébként Maticsák is a csoportosításban hét nyelvváltozatról beszél). Igen kiváló többek között a lappokról szóló fejezet (lapp nyelvváltozatok, a lapp nyelvről röviden, a lapp írásbeliség). Az obi-ugor népek lakóterületét, a Hanti-Manysi Autonóm Körzetet kitűnő térképpel mutatja be. Végezetül a Zsirai Miklós kézikönyvből hiányzó szamojéd népekkel és nyelvekkel is megismerkedhet az olvasó.

6. *A nyelvrokonság bizonyítékai* (329–430). Budenz József nyomdokain Maticsák egyrészt a magyar alapszókinccset vizsgálja végig, másrészt pedig a finnugor elsődleges toldalékok magyar fejleményeit. Eközben részletesen tárgyalja a szabályos hangmegfeleléseket, és az indoeurópai szabályos hangváltásokra is sort kerít. Előbb a magyar nyelv finnugor rokonságának hangtani, majd pedig alaktani bizonyítékait tárgyalja, lényegében Hajdú Péter és Bereczki Gábor példája nyomán. A példaanyaghoz az uráli etimológiai szótár teljes anyagát feldolgozza. Az alapnyelvi vokalizmusrendszerrel, Steinitz- és Ikonen-elméletével – minthogy egyikük sem elsősorban magyar kérdéskörű – viszonylag nagyvonalúan foglalkozik (nemigen tudjuk meg, hogy milyen művekben, milyen nyelvek alap-

ján milyen rendszert dolgoztak ki), de a magyar első és nem első szótagi magánhangzók kérdéseit rendkívül pontosan és az érdeklődők számára világosan tárgyalja. Az alaktani bizonyítékok közül nagyon tetszett a magyar névszóragok eredetével foglalkozó alfejezet. Az időjelek között megvizsgálja az ősi összetett múlt időket és a jövő időt is. A fejezet lezárásaként a leggyakoribb magyar elhomályosult névszó- és igeképzőket sorolja fel és a teljes magyar szókinccs elemeivel reprezentálja. Megfigyelésem szerint a magyarban az alapnyelvi képzőelemek megoszlása (a leggyakoribbakat tekintve): *-r3* 8 szóban és *-l3* 5 szóban, vagyis ez a két likvida szerepel az alapszavakra visszavezethető szavaknak mintegy 50%-ában. A nyelvrokonság bizonyítékai az egyik legértékesebb fejezet a könyvben.

7. *Őshazaelméletek* (431–462). A 19. és 20. századi klasszikus őshaza-teóriákat a szerző végig veszi és elemzi: az ázsiai, a Volga–Káma vidéki, a nagy őshaza, a Baltikumtól az Okáig terjedő őshaza és az Észak-, ill. Dél-Urali elméletet. Ezután Kalevi Wiik 20–30 éves elméletét ismerteti, amely szerint a finnek lennének Európa őslakosai, ami „teljes nyelvészeti képtelenség”. A fejezet végén figyelemmel kíséri a magyarok kiválását az ugor őshazából, sorra veszi a magyarság egykori szállásterületeit: Magna Hungariát, Levédiát, Etelközt, majd cáfolja László Gyula ismert kettős honfoglalás elméletét. Összefoglalásképpen megemlíti a régészek véleményét, amely szerint a népesség a jéghatár visszahúzódását követően „valahonnan délről vándorolhatott az uráli őshazába”. Nyelvészeti eszközökkel, mint tudjuk, a Kr. e. 6–4. évezredig tudjuk az uráli alapnyelvet követni.

8. *A finnugor nyelvtudomány rövid története* (463–472). A fejezet a finnugorság felfedezésétől (9. század), emellett a finnek írásbeliségétől ad számot, és a történeti-összehasonlító nyelvtudomány első lépéseit, a finnek rokonság-esszméig, végül a 20. század második felében a finnugrisztika aranykoráig és jelenéig tart.

[9.] *Nyelvek* (473–478). A magyar nyelv eredetével és rokonságával kapcsolatos valamennyi nyelvet, ill. nyelvcsaládot tartalmazza.

[10.] *Helyek* (479–492). A kötetben előforduló oroszországi helynevek (köztársaságok, autonóm körzetek, területek, városok, folyók stb.) betűrendes jegyzéke.

[11.] *Ember* (493–512). A finnugrisztika vonatkozásában szóba jöhető – ma már nem élő – tudósok, utazók, politikusok stb. teljesnek mondható jegyzéke életrajzi adatokkal és fő műveikkel. Itt található a legnevesebb magyar finnugristák is (Sajnovics Jánostól Hajdú Péterig és Rédei Károlyig).

[12.] *Nyelvészeti alapfogalmak* (513–516). A nem szakemberek számára nem vagy kevésbé ismert fogalmak (például az *affrikálódás* vagy a *denazalizáció*) rövid értelmezése.

[13.] *Irodalom* (517–568). A finnugrisztika jelenlegi legfontosabb művei szerzőjük betűrendjében. Például Honti László akadémikusnak összesen 28, részben társszerzős munkája olvasható.

[14.] *Rövidítésjegyzékek* (569–570).

[15.] *Ábrák és térképek jegyzéke* [571]. Itt Gulyás Zoltán térképész 18 fekete-fehér térképének a listája áll. Ugyanő készítette az uráli családfát is Maticsák útmutatásai, ill. anyagai alapján.

[16.] *Névmutató* (573–590). A könyvben szereplő tudósok (elsősorban nyelvészek) jelentkezése a műben. A turkológus Róna-Tas András e jegyzék szerint 36 különböző oldalon van megemlítve.

Az 1940. évi akadémiai díjakat odaítélő bizottság Zsirai Miklós Finnugor rokonságunk című művének ítélte meg az akadémiai nagyjutalmat. E művet Pais Dezső ismertette és méltatta. Az akadémiai jelentés eredeti szövegéből (vö. Akadémiai Értesítő 50 [1940]/1: 79–85, illetve Magyar Nyelv 55 [1959]: 320) néhány részletet idézek: „A munka elsőrangú kézikönyve a finnugorságra vonatkozó tudományos és egyéb ismereteknek. Mint egyik ismertetője jellemzi: valóságos finnugor enciklopédia egy író kezéből. Elsőrangú tankönyv, amely fényesen tanúsítja szerzőjének filológiai rátermettségét: olyan tankönyv, amely nemcsak tudást közöl, hanem érzést kelt és állásfoglalásra készítet. /.../ Zsirai műve a legmagasabb rendű tudományos követelmények megvalósítója is. Az adatoknak és nézeteknek részletekben való biztos ismerete, a rajtuk való áttekintés világossága, a lényegesség szerint való mérlegelés érzéke egyesül a tudományos teremtő szellem erejével. Zsirai ebben a munkában a kiadvány célja szerint elsősorban összefoglalásra törekedett, és nem a maga új eredményeit akarta nyilvánosságra hozni. De akármennyire háttérbe húzódik is, az ő egyéni teljesítményei, pl. őstörténeti vizsgálódásai, a nyelvviszonyt illető nézetei, népnévmagyarázatai, a maga kiásta – főképpen orosz – források felhasználásával készült történeti vázlatai igen jelentékeny szerephez jutnak a könyvben, és a finnugor nyelvtudomány vagy népméret maradandó építőkövei.”

Ugyanez a véleményem Maticsák Sándor szintéziséről. A munkát közvetlen kollégái (Hoffmann István, Keresztes László, Tóth Valéria) mellett a tudományterület meghatározó szakemberei (Honti László, Klima László) lektorálták. Maticsák, mint egykori professzora is, a kéziratot elküldte vagy 15–20 kollégának, akik segítségével a művet szinte a tökéletességig megalkotta. Munkájának fő ereje biztos anyagismerete, világos áttekintőképessége, bámulatos munkabírása, a számítógépnek a tökéletes hasznosítása és fantasztikus érzéke bizonyos kérdések – legalábbis időleges – eldöntésében. Nem véletlenül írtam a szerzőnek közel 9 oldalas, főleg a részletkérdésekkel kapcsolatos értékelésem végén: „Gratulálok a 21. század Zsiraijához. Az alkotás minden szempontból tartalmazza azt, amit a cím elolvasása után az olvasó elvár!”

Zaicz Gábor

Krónika

Három évforduló Helsinkiben

1990. január 22-én, vagyis harminc éve alapították az **M. A. Castrén Társaságot** (finnül: *M. A. Castrénin seura*). Ebből az alkalomból örömmel gratulálunk finn testvéregyesületünknek és felhasználjuk az alkalmat, hogy tájékoztassuk olvasóinkat a Castrén Társaságról és tevékenységéről.

A Társaság névadója Matias Aleksanteri Castrén (1813–1852) finn nyelvész, a finnországi uralisztika egyik megalapítója, kortársa volt a mi Reguly Antalunknak (1819–1858). Nemcsak kortársak voltak, de személyesen is jól ismerték egymást, Helsinkiben és Szibériában is találkoztak. Személyes kapcsolatuk nem volt mindig felhőtlen, de ez semmivel nem kisebbíti egyikük tudományos érdemeit sem.

A Castrén Társaság feladatának tekinti, hogy ápolja a kapcsolatokat az oroszországi finnugor népekkel, informálja róluk a finn társadalmat és segítse őket saját nyelvük és kultúrájuk megőrzésében. Lényegében ezek a Reguly Társaság céljai is, csak éppen finn barátainknak rendelkezésükre állnak a céljaik megvalósításához szükséges anyagi eszközök is.

A Társaságnak természetesen van honlapja is (www.macastrén.fi), amelyen éves beszámolóikat is közzéteszik. Beleolvastam a 2018. évi beszámolóba, hogy képet adhassak olvasóinknak a Társaság széleskörű és eredményes tevékenységéről. A Társaságnak 2018-ban kb. 380 tagja volt, működéséhez összesen 200 ezer euro (magyar pénzben mintegy 72 millió forint!) támogatást kapott a finn államtól. A fenti összeg 40%-át saját működésük finanszírozására használták fel, 60%-át pedig oroszországi és finnországi szervezetek finnugor vonatkozású projektumainak támogatására. Néhány példa: könyvek és újságok kiadása, nyelvtanfolyamok és más kurzusok, ifjúsági táborok szervezése, műfordítások támogatása stb. Összesítve Oroszországban 26, Finnországban 9 projektumot támogattak. A Társaságnak saját irodahelyisége és egy főállású fizetett munkatársa van. 2018-ban műfordítói díjat hirdettek meg, megújították saját honlapjukat és az *ugri.net* elnevezésű internetes oldalt, amelyen az uráli nyelvekről és népekről szóló részletes információkat közölnek.

1992 óta a Castrén Társaság szervezi és koordinálja az októberi megemlékezéseket a Rokon Népek Napjáról (finnül *Sukukansapäivät*). 2018-ban 20 városban és községben 45 megemlékezésre került sor. A Társaság hírlevelének három száma jelent meg az említett évben.

Összintén örömmel tölt el, hogy néhány sorban méltathattam a Castrén Társaság sokrétű tevékenységét. Ha valami, akkor ez hozzájárulhat ahhoz, hogy oroszországi nyelvrokonaink még sokáig megőrizhessék nyelvüket és kultúrájukat.

Ugyanakkor elfog a keserűség, ha arra gondolok, hogy mi magyarok sokkal kevesebbet teszünk, mint a finnek vagy akár az észtek az említett célok érdekében.

Remélem hasznosnak tartják majd olvasóink, azokat az információkat, amelyek az idén hetven éves **Finn – Magyar Társaságról** (finnül *Suomi – Unkari Seura*) következnek. A finn – magyar kulturális, intézményi és személyes kapcsolatokat ápoló civil szervezetet 1950. október 10-én alapították. Ma már közel negyven finn városban és községben van helyi szervezete, összesen kb. három ezer taggal. (Honlapja: <https://suomiunkari.fi/>) A Társaság évente négyszer megjelenteti a *Suomi – Unkari* című újságot, sok színes képpel és változatos tartalmú írásokkal. Illusztrációként felsorolom az idei harmadik szám címlapján kiemelt cikkeket: *Parlamentin aukion uusvanha ilme* (A Kossuth Lajos tér régi-új képe), *SzFE:n opiskelijat kadulla* (Az SzFE diákjai az utcán), *Korona vei koulut digiaikaan* (A koronavírus a digitális korbá vitte az iskolákat), *Ferenc Juhász runoudesta* (Juhász Ferenc költészetéről). Ez utóbbi szerzője Hannu Launonen kiváló műfordító, a mai magyar irodalom legjobb finn szakértője.

A járvány miatt az évfordulós ünnepséget jövőre halasztották, de mi már most gratulálunk és további eredményes munkálkodást kívánunk a Finn – Magyar Társaságnak. E sorok írója 1993 és 1998 között a helsinki Magyar Kulturális és Tudományos Központ igazgatója volt. A Központ már akkor is megosztotta helyiségeit a Társasággal. A fizikai közelség, a napi munkakapcsolat és a közös célok eredményes együttműködést tettek lehetővé, így még ma is szívesen gondolok vissza a helsinki évekre.

Van ennek a néhány sornak még egy személyes vonatkozása. Irmeli Kniivilä a Társaság jelenlegi elnöke a hetvenes években tanítványom volt a Turku Egyetemen. Azt persze nem állíthatom, hogy kiváló magyar tudását nekem köszönheti, de arra jól emlékszem, hogy ő mennyit segített kiküszöbölni finn nyelvismeretem hiányosságait.

A harmadik jubilánsról az előzőekben már volt szó. A helsinki **Magyar Kulturális és Tudományos Központot** (finnül: *Unkarin kulttuuri- ja tiedekeskus*) negyven éve, 1980. november 21-én avatta fel Pozsgay Imre akkori kulturális miniszter. Az intézet a honlapján (<http://www.helsinki.balassiintezet.hu/fi/>) emlékezett meg az évfordulóról, ahol megtekinthető egy bemutatkozó videó, és olvasható az az információ, hogy *Kuluneen 40 vuoden taivalta juhlistetaan dokumenttinäytelyllä sekä suomen- ja unkarinkielisellä historiikilla keväällä 2021.* (= Az elmúlt 40 évet dokumentációs kiállítással valamint finn és magyar

nyelvű historikummal ünnepeljük 2021 tavaszán.) Gratulálunk a központ munkatársainak és további sikereket kívánunk!

Események

Lapunkban már több ízben is említettük, hogy a járvány miatt a **13. Nemzetközi Finnugor Kongresszust** egy évvel elhalasztották, vagyis 2021. augusztus 8. és 13. között kerül megrendezésre. A szervezők azt a lehetőséget is felkínálták, hogy akik nem akarnak egy évet várni, azok az interneten keresztül előadhatják mondanivalójukat. Ezt az előkongresszust augusztus 17. és 19. között tartották, szerény érdeklődés mellett.

17-én reggel hangzott el az egyetlen plenáris előadás. Helena Ruotsala: *An invisible border becomes visible again – how Covid-19 split the Tornio Valley in two. The case of the twin city of Tornio-Haparanda* (= A láthatatlan határ ismét látható lett – hogyan osztotta ketté a Covid-19 a Tornio folyó völgyét. A két ikerváros Tornio és Haparanda esete) A két város a Tornio folyó két partján fekszik, Tornio Finnországban, Haparanda Svédországban. A két szomszédos ország más-más intézkedéseket hozott a tavaszi járvány idején, és ez jelentős mértékben befolyásolta a lakosság életét, vagyis az addig nem létező határ ismét érzékelhetővé vált.

Ezután hat előadás következett az ún. általános szekcióban. Ezek közül most hármat emelek ki. Elena Vedernikova (*Language choice among rural Mari families and their motives*) arról beszélt, hogy a többnyire kétnyelvű falusi mari családok melyik nyelvet használják és miért. A szerző a felméréseket 2013-ban és 2016-ban végezte. Ezzel az a probléma, hogy az oroszországi finnugor népek esetében a szociolingvisztikai helyzet gyorsan romlik. Jó lett volna egészen friss adatokkal megismerkedni.

Kicsit meghökkenve olvastam Viktor Martinović előadásának címét: *Gothic-Hungarian lexical contacts* (= Gót – magyar szóképzleti kapcsolatok). Eddig ugyanis nem tudtam arról, hogy a magyarban lennének gót jövevényszavak. Ezt most még a szerző sem tudja, de az a szándéka, hogy számítógép segítségével összehasonlítsa a magyar és a gót szóképzletet. Így akarja megtalálni a lehetséges jövevényszavakat. Az eredményt 2023-ra ígéri. Ha megérjük, megtudjuk.

A Magyarországon is jól ismert fiatal finn nyelvész, Sampsa Holopainen előadásában az uráli szibilánsok magyar folytatóival foglalkozott (*Notes on the reflexes of Proto-Uralic sibilants in Hungarian*). Előadása izgalmas és érdekes olvasmány az uráli hangtörténet szakértői számára. Megállapításait alapos elemzésnek kell majd alávetni, de olvasóink aligha örülének, ha itt és most belemennék a részletekbe.

Kedden, 18-án Az E2 jelű szimpózium (*The interdisciplinary past of the Uralic linguistic area*) néhány előadása hangzott el. A szimpózium számomra

némileg furcsán hangzó címe (= Az uráli nyelvi area interdiszciplináris múltja) az előadások ismeretében vált világossá: itt régészeti, genetikai és antropológiai előadások szerepeltek.

A következő nap a C4 jelű szimpóziumra került sor, amelyen az előadók a kulturális örökség kérdésével foglalkoztak, a vepsze múzeumoktól, Ópusztaszeren át, izsór, karjalai és észti népdalénekesekig.

Online formában került megrendezésre a **Párhuzamos történetek** című interdiszciplináris magyar őstörténeti konferencia a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészettudományi Intézetének, illetve személy szerint Klima Lászlónak a szervezésében 2020. november 11. és 13. között. A szervezők ígérete szerint a konferencia anyaga megjelenik majd nyomtatásban, az előadások részletes ismertetésére majd a nyomtatott változat ismeretében kerül sor.

Itt bemutatom a konferencia programját és néhány kisebb megjegyzést teszek. A konferenciát É. Kiss Katalin akadémikus nyitotta meg, aki hangsúlyozta a nyelvészek, régészek és más tudományterületek képviselői közötti együttműködés fontosságát. Salánki Zsuzsa a nyelvrokonság fogalmának mai értelmezését mutatta be, Oszkó Bea pedig a kétnyelvűségről beszélt. Sudár Balázs történész előadásának címe (Nyelvi honfoglalások. Gondolatok a nyelvészeti kutatások magyar őstörténeti szerepéről) mást ígért, mint amit adott. Az előadó főleg azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy miért maradt fenn a magyar nyelv a Kárpát-medencében. Nem hiszem, hogy ezt a kérdést egyáltalán érdemes lenne feltenni. Sándor Klára A török–magyar nyelvi kapcsolatok újraértelmezésének lehetőségeiről beszélt, számomra nem meggyőzően. Új paradigmát követelt a régi helyett, de nem vált világossá, hogy pontosan mit is jelentene ez az új paradigma. Érdeklődéssel várjuk az előadó jövőbeli kutatásait az új paradigmával kapcsolatban. Az első nap utolsó előadását Vigh József tartotta, A finnugor alapnyelvi korszak a régészeti tükrében címmel. Az előadó jól összefoglalta a Kr. e. 6500 utáni régészeti kultúrákat, különös tekintettel a kerámiaművességre. Úgy vélte, hogy a finnugor, illetve uráli kort a jelenleg elfogadottnál korábbi időszakra lehetne visszavinni.

A második nap első előadását Csúcs Sándor tartotta A másodlagos permiai magyar nyelvi érintkezések kérdése címmel. Erről a témáról sokat tudnék írni, itt elég legyen annyi, hogy a magyarok ősei az obi-ugoroktól való elválás után valamikor Kr. e. 500 és Kr. u. 500 között kapcsolatba kerülhettek az ősspermiakkal (a mai udmurtok és komik őseivel), és ennek a kapcsolatnak nyelvi nyomai is vannak. Ezután Agyagási Klára előadása következett (A cseremis nyelv kapcsolatai a volgai area török nyelveivel). Zaicz Gábor előadása (A mordvin nyelv kapcsolatai a volgai area török nyelveivel) az előadó betegsége miatt sajnos elmaradt. A második napot Czéntnár András előadása zárta (A magyar–török

nyelvi kapcsolatok, a kutatás aktuális problémái). Tudománytörténeti áttekintés után (hasonló áttekintés Sándor Klára előadásában is szerepelt) az előadó főleg a WOT⁸ elemzésével foglalkozott.

A harmadik nap programjában három régészeti és egy néprajzi előadás szerepelt. A sort Türk Attila nyitotta meg (Magyar nyomok a Dél-Ural és Káma-vidék kora középkori régészetében), őt követte Klima László (Magyar nyomok a Volga-vidék régészetében), majd ismét Türk Attila következett A magyar–török kapcsolatok régészeti vetülete c. előadásával. Végül Somfai-Kara Dávidot hallgathattuk meg, ő a magyar folklór belső-ázsiai elemeiről beszélt. Ezek az előadások igazán érdekesek voltak, sok képpel és sok számomra új információval.

A végig elnöklő és a konferenciát bezáró Klima Lászlótól megtudtuk, hogy a következő hasonló konferenciát a baskír-kérdésnek szentelik. A konferencia jól sikerült, naponta 40-50 hallgatója volt, köszönet a szervezőknek, különösen Klima Lászlónak.

Befejezésül még egy rendezvényről szeretnék röviden beszámolni, az ELTE Finnugor Tanszékének oktatói a Kutatók Éjszakája alkalmából november 27-én négy előadást tartottak online formában este 6 és 9 között:

- F. Gulyás Nikolett: Udmurt diszkó, hanti medveünnep, mari imádságok – beszámoló egy rendhagyó oktatási projektről
- Antal M. Gergely, Salánki Zsuzsa: Nyelvrokonság a tudományban, nyelvrokonság az oktatásban
- Bereczki András: Fordulópontok a 20. századi finn történelemben
- Szabó Ditta: Hogyan folytassuk a kutatást járvány alatt is?

Gratulálunk az előadásokhoz és köszönjük az előadóknak ezekben a nehéz időkben tanúsított önzetlenségüket.

Csúcs Sándor

⁸ WOT = András Róna-Tas, Árpád Berta: West Old Turkic (Turkic Loanwords in Hungarian). Harrasowitz Verlag, Wiesbaden 2011. (= Nyugati ótörök. Török jövevényszavak a magyarban) Ez a nagyszabású mű két kötetben, közel 1500 oldalon mutatja be a magyar nyelv régi török jövevényszavait és a velük kapcsolatos tudományos problémákat.